

Nagy Margit

Kora népvándorlás kori gyermeksír amulettekkel Mártélyről (Csongrád megye)

Mártély község határában, a Tisza holt ágának északi szakaszánál, az egykori „szegfűi csárda” közelében B. Nagy Katalin, a hódmezővásárhelyi Tornyai János múzeum régésze 1975-ben leletmentést végzett¹ (1. kép 3). A Hódmezővásárhely-Szentes közti vasútvonaltól keletre, közvetlenül a vasúti töltés északkeleti oldala mellett, a töltéssel párhuzamos ÉNy–DK-i irányú kutatóárokából bronzkori temetkezések, őskori, szarmata és Árpád-kori cserepek kerültek elő. Az ásátás vezetője és Szőke Ágnes restaurátor a II. számú (szarmata kori) gödör mellett, a kutatóárok szélénél, a föld felszínén esővíztől kimosott üvegyöngyökre és egy átfúrt állatfogra lett figyelmes. Az árkot kiszélesítve néhány cm-rel a felszín alatt egy kisgyermek csontjait és mellékleteit találták.²

A sír és a leletek leírása

Mélysége nem volt mérhető. Tájolása.: É–D. Vázh.: kb. 70 cm. 1–1,5 éves gyermek hiányos, rossz állapotú csontváza; a sirrajz szerint hiányzott a jobb alkarcsont, a lábfej- és a kézcsontok (utóbbiak bizonyára elporladtak). A koponya darabokban.³

A koponyatöredékeket földdel együtt, in situ kiemelték és a hódmezővásárhelyi Múzeumba szállították. A kibontással párhuzamosan a régész és a restaurátor a nyaktájék gyöngyeinek sorrendjét rajzon pontosan rögzíthette. A dokumentáció szerint a gyermek kétféle gyöngysort viselt.

1/ Az egyik gyöngysor sárga és fekete apró gyöngyökből állt. A valószínűleg kagylóból csiszolt,⁴ világossárga, köles formájú gyöngyök két sorban voltak egymás mellé fűzve (eredetileg 91 db, jelenleg 76 db). A bontáskor megfigyelt sorrend alapján arra lehet következtetni, hogy a két sor sárga gyöngyöt négy helyen 4 db, kissé nagyobb méretű, kettős csonkakúp alakú fekete üvegyönggyel fogták össze. A sárga gyöngyök Átm.: 0,27–0,3 cm, M.: 0,2 cm, a furat: 0,1–0,7 cm. A feketék Átm.: 0,4 cm, M.: 0,3 cm, a furat 0,1 cm (2. kép 1a; 3. kép 1; 7. kép 4).

2/ A második gyöngysorhoz nagyobb szemű gyöngyöket fűztek fel: 3 db hordó alakú zöld, 4 db sötétkék korongos, 3 db fehér korongos, egy sárga és egy piros négyszögletes üvegyöngyöt és egy lapos hasáb alakú fehér csontgyöngyöt (ló vagy marha metapodium distalis vége). Összesen: 13 db (2. kép 1a; 3. kép 2; 7. kép 5).

3/ A nagyobb gyöngyök között, az állkapocs jobb oldalán, szélén töredékes bronzkorong. Az előlap kissé domború, erősen kopott, díszítése nem kivehető. Kiegészítve. A hátapon utólag felforrasztott kis függesztőfül van, melynek közepe a használatból erősen elvékonyodott. Átm.: 2 cm, V.: 0,1 cm (2. kép 1a; 3. kép 4; 7. kép 1).

4/ Az állkapocs közepénél, három szem gyöngy alatt, előlapjával lefelé ezüstlemez lunula feküdt. Kiszélesedő középső részén átlukasztották. Hátlapján két félhold alakú karc (poncoló nyoma?) látható. Átm.: 2 cm, M.: 2 cm, V.: 0,1 cm (2. kép 1a; 3. kép 5; 7. kép 2).

5/ A lunula fölött gímszarvasbika szemfogából készült csüngő, melyet a második gyöngysor két gyöngyével együtt a föld felszínén találtak. A fogat a gyökerénél fűrták át. Kiszélesedő végén fémoxid nyom; a nyakláncon a lunula mellé volt felfűzve. A felület és a furat kopott. H.: 2,3 cm, Sz.: 0,8 cm (2. kép 1a; 3. kép 3; 7. kép 3).

6/ A jobb medencecsont mellett ló- vagy marha hosszúcsontból csiszolt, kiszélesedő karikájú csat vagy függesztő karika. Csattövisnek nincs nyoma. A felület polírozott; a karika külső szélén halvány fémoxidnyom látható. Átm.: 2,2 cm, H.: 1,9 cm, V.: 0,5–0,7 cm (2. kép 1b; 4. kép 1; 7. kép 6).

A csat mellett, a jobb medence külső oldalánál és a jobb combcsont fejénél, egymásra téve, a következő tárgyak feküdtek:

7/ Áttetsző sötétkék, sötétzöld és fekete alapszínű, nagy szemű, pettyes díszű üvegyöngyök. Felületüket szabálytalan formájú kék, zöld, fehér és piros pettyekkel díszítették. Átm.: 1,3–2,1 cm. M.: 1–1,2 cm. A 0,4–0,5 cm átmérőjű furatok kopottak. 7 db (2. kép 1b;

5. kép 1–7; 7. kép 11). A sírrajz két szemet a bal alkar mellett is jelez. Ezek feltehetően a következők: egy nagyobb, korong alakú, egyik oldalán lapos, másikon domború borostyángyöngy. Átm.: 2,1 cm, M.: 0,7 cm. A furat átm.: 0,5 cm, az egyik oldalon a használattól erősen kopott (3. kép 6; 7. kép 8). A másik egy kettős csonkakúp alakú, áttetsző zöld üvegyöngy. Átm.: 1,7 cm, M.: 0,7 cm, a furat Átm.: 0,4 cm (3. kép 7; 7. kép 9).

8/ A jobb medence mellett, a nagy szemű gyöngyök között ló lábcsontból készült *csüngő*. Csiszolt és fényezett felületű, egyik végén átfúrt. Előlapját haránt irányú bekarcolt vonalakkal és pontkörökkel díszítették. A felület és a furat kopott. H.: 4,7 cm, Sz.: 1,5 cm, V.: 1,1 cm. A furat átm.: 0,3 cm (4. kép 2; 7. kép 9).

9/ Ugyanitt kutya vagy farkas lábfejcsontról készült *csüngő*. Egyik végén átfúrt, csiszolt, kopott felületű. Felületén középen fénoxidtól származó elszíneződés. H.: 5, 5 cm., Átm.: 0,5–1,2 cm. A furat átm.: 0,4 cm (2. kép 1b; 4. kép 4; 7. kép 12).

10/ A jobb combcsont felső végénél, ferdén, birka vagy kecske hosszúcsontból készült, csiszolt felületű *csonteszköz*. A csont oldala háromszög alakban ki van vágva, a csontvég itt zárt — a közepén lévő, 0,2 cm átmérőjű lyuk széle szabálytalan, nem átfúrásból származik —; a másik vég egyenesen levágott. Kopásnyom nincs. Teljes H.: 9,8 cm, Sz.: 1,3–2,5 cm, V.: 0,7–1,8 cm. Az áttörés H.: 2,6 cm, Sz.: 1,2 cm (2. kép 1b; 4. kép 3; 7. kép 7).

11/ A jobb medencecsont alatt öreg vadkan bal oldali agyarából készült *csüngő*. A foggyökér felé eső szélesebb végét középen szögletesen bevágták és átlukasztották, a lyuk átm.: 0,4 cm. A belső oldal törött szélű; itt még egy furat lehetett. Az agyar felülete csiszolt, kopott. A lyuk körül és az agyar belső oldalán vasrozda okozta elszíneződés. Az agyar csúcsát a belső oldalon éles szerszámmal hegyesre vágták. H.: 13,5 cm, Sz.: 2,5 cm (2. kép 1b; 6. kép 3; 8. kép 1).

12–13/ A jobb kézfej helyén két vadkanagyar *csüngő*. Két egyed jobb oldali agyarából készítették, felületük csiszolt, hegyes végüket a belső oldalon keskenyebbre vágták és kissé lecsiszolták. Mindkét darab szélesebb, felső végén kerek, a belső oldalon a használattól teljesen elkopott lyuk. A csontfelület a lyuk körül és az agyarak középső és alsó harmadában vasoxidtól elszíneződött. H.: 7,2 cm és 8,6 cm, Sz.: 1,8 és 2,1 cm. A lyuk átm.: 0,4 cm (2. kép 1b; 6. kép 1–2; 8. kép 2–3).

14/ Az egyik vadkanagyar csüngő belső oldalánál, pontosan a jobb kézfej helyén, fülével lefelé, nyelvvel felfelé egy csonkakúp alakú vas *csengő* feküdt. Rézbevonatú vaslemezről készült, melyet kalapálással formáztak; az erős vasoxid kívül-belül beborítja a csengő palástját. A fül réznyomokkal

borított félköríves lemez, mely belül körformára van hajlítva. A vas nyelv szára a csengő belsejében rá van hajtvva a fül huzalára. A nyelv kiszélesedő alsó vége az egyik rövidebb oldalhoz rozsdásodott. A palást külső oldalát szegecseléssel fogták össze; a szegfejek nyomai néhány ponton kivehetők. A csengő összehajlítva tetejének sarkán a félköríves, visszahajtott lemezrész halványan látható. A rézbevonat a vasoxid alatt a fogón, a palást külső oldalán és alsó szélein nyomokban megmaradt. H.: 6,5 cm., Sz.: 3,7 cm, V.: 1,5–3,4 cm (2. kép 1 b; 5. kép 8; 13. kép 6).

15/ Vas *csüngő*(?) töredékei. Egyik végén lekerékített, átlukasztott(?) vaslemez töredékei. Élük nincs. H.: 3,1 + 4,2 cm, Sz.: 1,4–1,8 cm. A törésfelületek nem illenek össze (2. kép 1; 4. kép 5–6).

16/ A leletek közt apró égett *csonttöredék* volt (kecske hosszúcsont diaph. fragm. 18 gr).

A lelőhely

A Csanyi part nevű dombhát a Tisza szabályozása előtt is ármentes természetes magaslat volt; régészeti leletek előkerülését az 1880-as évektől említették. A késő avar temető első sírjait a tiszai gátépítés megkezdésekor, a dombhát déli oldalán 1884-ben találták meg (1. kép 2). A következő években a földmunkát irányító Szilágyi László mérnök, majd Varga Antal gimnáziumi tanár és Farkas Sándor szentesi gyógyszerész több időpontban és helyszínen ásott a gát vonalában, valamint a szomszédos magántulajdonú földeken; az avar sírok mellett őskori leleteket is begyűjtöttek (SZEREMLEI 1900, 461–481, 61. kép).⁵ Az avar temető lelőhelyétől északra lévő település nyomait B. Nagy Katalin fedezte fel. Az általa feltárt négy szabadtéri kemence közül egy biztosan avarnak, egy pedig Árpád korinak határozható meg; két kemence kora bizonytalan (B. NAGY K. 1984, 241–243, 17. ábra; SZENTPÉTERI 2002, 515).

1891 októberében Farkas Sándor az avar sírokon kívül egy vagy több kora népvándorlás kori, valószínűleg germán sírt is talált, melyeknek leleteit a Református Gimnázium Régiséggyűjteményének ajándékozta: egy lapos orsókarikát, két csontfésű töredékét és egy bronz karperecet (PÁRDUCZ 1937, 175). Szeremlei Sámuel adata szerint Farkas 1891-es ásatásának közvetlen közeléből, 1897-ben egy újabb női temetkezésre bukkantak, bronz karpereccel, kőbeakasztott bronz gyűrűvel, „füstös” agyag bögrével és a megtaláláskor összetört római üvegedénnyel (SZEREMLEI 1900, 467); ennek a sírnak a leletei ma már nem azonosíthatók. Eduard Beninger az 1920-as években Budapesten — minden bizonnyal a Nemzeti Múzeumban — egy Mártély lelőhelyű bronz fibulapárt látott, melyről 1931-ben megjelent könyvében említett

is tett. Leírása szerint a fibulák háromszögfejúek, a széleken félkorongos díszekkel/köberakás utánzatokkal (BENINGER 1931, 16, Nr. 17).⁶ Az ép és a töredékes fibula őrzési helyéről Kiss Attila nyomozati eredményénél (KISS 1981, 198–199) többet nem sikerült megtudnom. A fibulapár mindmáig lappang; a Csallány Dezsőtől publikált háromszögfejú lemez-fibula rajza a Delhaes gyűjtemény 61.119.1. leltári számú fibulájáról készült (CSALLÁNY 1961, Taf. 218, 11).⁷ Feltehető, hogy a mártélyi fibulákat az 1890-es évek után találták, mivel ilyen tárgyakról Szeremlei Sámuel sem szerzett tudomást, aki készülő várostörténeti monográfiájához a város környékén előkerült régészeti leletek részletes adatait is gyűjtötte.

A mártélyi népvándorlás kori gyermeksíra a Csanyi part északi szélén, őskori síroktól körülvéve, korszakát tekintve magányosan került elő (1. kép 2A; 3). A későavar temető 1880–1890-es sírjainak lelőhelye Szeremlei Sámuel térképéről (SZEREMLEI 1900, 462, 61. kép) pontosan azonosítható (1. kép 2B);⁸ az 1975-ös gyermeksíra az avar temetőtől északnyugatra, legkevesebb 4 km távolságra feküdt (1. kép 2–3). Mivel a Tisza szabályozásának földmunkái a partoldalnak ezt a részét is érintették, az akkor begyűjtött csontfésűk, a római üvegedény mellékletes női sír és a 4–5. század fordulójáról – az 5. század első feléből való bronz fibulapár alapján nagyon valószínű, hogy Csanyi parton, az avar temetőtől északra, egy kisebb sírszámú 4–5. századi temetőt is találtak, melynek az 1975-ben előkerült sírja az amulettes gyermeksíra volt.

A temetkezés módja

A mártélyi gyermeket É–D-i irányba fektetve temették el. A szarmata korban általánosnak tartható D–É-i irány fordítottja a Tisza középső folyása mentén elsősorban a 3–4. századi temetőkben fordult elő. Ilyen tájolású magányos szarmata sír Mártélyhoz legközelebb Hódmezővásárhely-Gorzsa, Mózes tanyán került elő. A Tisza keleti partja mellett, a Körös és Maros között, még két magányos É–D-i temetkezésről van adatunk. Az egyik a szegvár-kórógy-szentgyörgyi vasútállomás, a másik Maroslele, „régí iskola” lelőhelyű; utóbbinál azonban több elpusztult sírról tudunk (KULCSÁR 1998, 19–20, 2. kép 54, 145, 96. kat. sz.).

A Hun Birodalom keleti felében, a Kazahsztántól a Fekete tenger északi partvidékéig előkerült temetkezéseknél (ZASETSKAIA 1994, 198–199) a fejjel észak felé fektetés dominál (11 adattal rendelkező esetből 8). A Birodalom nyugati részén, a Dunántúlon és Felső-Ausztriában az 5. század első felére keltezhető magányos síroknak és a kisebb temetők hun és alán temetkezéseinek jelentős része (TOMKA 2001, 173, 3. j.) É–D-i tájolású (17 eset).

A mártélyi kisleányt nyakában gyöngyosorokkal, korong és félhold alakú amulettjével, szarvasfogból készült csüngőjével temették el. Nem tarthatjuk a viselet részének a jobb kéz közelébe helyezett, tekintélyes súlyú tárgyakat. Az előkerülési helyzetből (2. kép 1b) arra lehet következtetni, hogy az állatcsont csüngőket és a rézbevonatú csengőt valamilyen zacskóba helyezve vagy textilbe hajtogatva tették a kis halott kezéhez. A legnagyobb vadkanagyar a jobb medencecsont alatt került elő; az agyarat tehát a test elhelyezése előtt betették a sírba, majd ráfektették a — feltehetően prémekebe burkolt⁹ — gyermeket. Kérdéses, hogy a jobb oldalon, az egyik vadkanfog csüngő mellett előkerült csontcsat és a jobb medencecsont között talált pettyes gyöngyök a viselethez tartoztak-e. Nem lehet teljesen kizárni, hogy a gyöngyöket az övszalagra varrták; ilyen öveket a szarmata nők viseltek (VÖRÖS 1981, 121–135; H. VADAY–SZÓKE 1983, 88, 107–109); a kis méretű csont csatkarika pedig lehet egy gyermek övcsatja. A másik lehetőség, ami a mártélyi kisleány esetében valószínűbb, hogy a 7 db pettyes gyöngy és a tövis nélküli csontcsat is az amulettes zacskó tartalmához tartozott.

A leletek

A nyaklánc a bontáskor készült dokumentáció szerint két részből állt: a belső, szűkebb láncot két sor apró, sárga — kagylóból csiszolt(?)¹⁰ — kásagyöngyből fűzték; a két sort 9 vagy 10 szemenként egy-egy nagyobb fekete gyönggyel fogták össze (3. kép 1; 7. kép 4). A másik gyöngysort nagyobb szemű üveg- és csontgyöngyből állították össze; erre fűzték fel a korong- és félhold alakú csüngőket, valamint a szarvasfogot (3. kép 4; 7. kép 5). Az amulettek közül tehát az asztrális szimbólumokat és a szarvas (ős?) tisztületének jelképét a kislány a nyakában viselte.

Az apró sárga kásagyöngyök (Tempelman-Máczyńska 21. típus) önmagukban nem korhatározóak (3. kép 1). A forma a 3–4. századtól a marosszentanna-csernyahovi kultúra temetőiben fordul elő, pl.: Marosszentanna 58. sírban (KOVÁCS 1912, 307, 78. kép, 6–7), de korábban is megtalálható az alföldi szarmatáknál (H. VADAY 1989, Abb. 20, I/2 A csoport) és a Dunántúlon az 5. századig, így pl. a szabadbattyáni 14. sírban (SALAMON–BARKÓCZI 1978, 14. kép) vagy a mőzsi 13. sírban (SALAMON–LENGYEL 1980, Pl. 2, 4). A nagyobb szemekből álló, külső nyaklánc gyöngyei a késő római korszak típusai. Anyaga miatt említést érdemel a téglatest alakú, lecsiszolt szélű csontgyöngy (3. kép 2), melyet az egyik ismert szarmata formához lehet sorolni (H. VADAY 1989, Abb. 25, 31).

A medence tájékán előkerült, fekete, sötétkék és sötétzöld alapú, színes pettyekkel díszített gömb

formájú gyöngyök (5. kép 1–7) a korai népvándorlaskor érdekes típusát képviselik (TEMPELMAN-MAČZYŃSKA 1985, 47, Typ 198). A sötét alapon rendszertelenül elhelyezkedő színes pettyeket úgy állították elő, hogy a még forró gyöngyöt színes üvegforgácsba forgatták. A gyöngyök viselőjének hite szerint a sötét alapon jól látható pettyek szemmel verés és más boszorkányság ellen nyújtottak védelmet.

A pettyes gyöngyöket az alapszín szerint lehet csoportosítani. Felix Teichner adatai szerint a fehér és a fekete alapszínűek főként a Balti tenger partvidékén, a Viztula és az Elba mentén terjedtek el; a színes alapúak a Rajna vidéken 6. századi leletekkel együtt kerültek elő. A pettyes gyöngyök leggyakoribb változatának a kék alapszínűeket lehet tartani, melyeket a 3. századtól dáciai, majd Duna vidéki gyártási központokban készítettek és szállítottak a szarmatákhoz, a dunai, az elbai és a Rajna vidéki germánokhoz. Legkorábbi előfordulása a csernyahovi kultúra egyik ukrainai telepén és a szentes-sárgaparti 22. sír anyagában található (TEICHNER 1999, 84–85, 228–231, Taf. 74).¹¹

A kék alapú pettyes gyöngyök a Tisza vidéken és a Dél-Alföldön jellemzően 4. század végi, 5. század eleji leletegyüttesekben fordulnak elő. Ritkaság, ha egy nyaklánchoz több példány is tartozott; egy személy általában csak 1–2 példányt birtokolt. Pettyes gyöngyöket találtak Bácskeresztúron (PÁRDU CZ 1950, 36–37, 165, CXII. t. 1), Bodrogmonostorszeg 1. és 6. sírban (PÁRDU CZ 1950, 166, CXIX. t. 6, 9; CXVI. t. 5), a 9. sírban (KISS 1983, Abb. 3, 8a), Szabadka-Mácskovics téglagyár 1. sírban (PÁRDU CZ 1950, 39, CXIX. t. 6, 9), Tiszadob-Sziget 18. sírban (ISTVÁNOVITS 1993, 100, Abb. 8, 14). A pannoniái késő római temetőkben ez a gyöngyfajta elvéve kerül elő. Kivételnek tartható a csákvári 42. sír gyöngyosorának két fekete alapú példánya (SALAMON-BARKÓ CZI 1971, 57, Abb. 9, 6). A Dunától északra a smolíni XXXII. sír lemezfibulás együttesében a pettyekkel díszített gyöngyöt két másik nagy szemű borostyángyönggyel fűzték össze. A sír ékszerei 450 körül készültek (TEJRAL 1988, 284, Abb. 43, p. 295).

A gyöngyök az 5. században az Észak-Kaukázusig is eljutottak. A giljasci 3. sírban a torzított koponyájú nő nyakláncán, kagyló- és borostyán amulettekkel együtt sötétkék alapszínű, fehér pettyes gyöngyöt viselt (MINAJEVA 1951, 270–279, Ris. 5, 12; WERNER 1956, Taf. 47, 7).

A magyar Alföld lemezfibulás női síregyütteseinek zöménél — Csongrád, Gyula, Makó, Mád, Tiszalök — a gyöngyök közt a kék alapú változat a leggyakoribb (TEICHNER 1999, 230). A Dunántúlon a keleti gótszvéb korszakban terjedtek el; az 5. század közepére keltezhető fibulás germán nőknél a pettyes gyöngyök

borostyángyöngyökkel együtt kerültek elő, pl. Hács-Béndekpuszta 18. és 20. sírban (KISS 1995, 297–299, Abb. 12, 2; Abb. 13, 1, 5). A szekszárd-palánki temető 210. sírjában a két szem sötét alapú, piros pettyes gyöngy a torzított koponya közelében feküdt. A sír asszonya Léva-Perse típusú, háromszögfejű bronz fibulapárt viselt, melyek készítésének idejét az 5. század középső harmadára lehet tenni (KISS 1996, 54, Abb. 5).¹² Fekete és kék alapú pettyes gyöngyök a Viminacium/Stari Kostolac-Burdelj keleti-gót temetője több sírjában maradtak meg; ezeket a gyöngyöket nem a nyakban viselték, hanem minden esetben a medence-tájékról kerültek elő (ZOTOVIĆ 1981, T. VI, 8; VII, 4; XII, 4). Ursula Koch megállapítása szerint a pleidelsheimi alamann-frank nők és a gyermekek a színes pettyekkel díszített gyöngyöket amulettként tartották maguknál. A sötét alapú gyöngyök itt a 460–480 közötti sírokban találhatók meg legkorábban; az 530–555 közötti temetkezésekben már „régí tárgyként” fordulnak elő (KOCH 2001, 193, 249, 599, Farbtaf. 2, 11, 17). Kék alapú, piros és fehér pettyekkel díszített nagy gyöngyöt találtak az észak-itáliai Ficaroloban eltemetett, Duna-vidéki keleti germán viseletű asszony sírjában. A 2,92 cm átmérőjű gyöngyöt a sír publikálói szimbolikus orsógombként interpretálták. A sír ékszerei még a Kárpát-medencében készültek és az 5. század utolsó harmadában kerülhettek földre. BIERBRAUER-BÜSING-BÜSING KOLBE 1993, 313, Fig. 3, 4; BÜSING 1998, 264, Abb. 7, 8).

Mint „régí” darabokat, a pettyes díszű szemeket a Dunántúl langobard időszakáig is megőrizték; egy példány a bezenyei 2. sír gyöngyei közt is felbukkan (BÓNA 1956, Taf. 43, 2; TEICHNER 1999, 230, Nr. 71). A Tisza vidéki gepida nők a 6. században a hasonló, „régí” amulettgyöngyöket a derékvörfőre erősített díszcsüngő aljára varrták (BÓNA-NAGY 2002, 64–66, Abb. 58, 74, 77). A pettyes gyöngyök az avar korban már ritkaságnak számítottak; csak a kölked-feketekapu temetőben sikerült néhány — A. 189., 245. sír és B. 85. sír — példányt találnom (KISS 1996, Taf. 46, 2; Taf. 54, 28; KISS 2001, 35, Taf. 30, 1, 6). A párhuzamokat áttekintve nagyon valószínű, hogy a sötét alapú pettyes gyöngyök a mártélyi gyermeksírhoz amulettként kerültek. Bizonyára nem véletlen, hogy a gyöngyökből hetet mellékeltek. A hetes szám jelentőségén túl, a kivételesen magas darabszám arra enged következtetni, hogy a temetéskor az amulettgyöngyökből még több példányt lehetett szerezni, ami a 4–5. század fordulójára körül képzelhető el leginkább.

A kisleány nyakláncának jobb oldalára egy korong alakú csüngő volt felfűzve (3. kép 4). A korong alakú függő a népvándorlás korban nem szokatlan; függesztőfüles korongos csüngőket a szarmaták torqueszel együtt (Jászberény-Csegelapos: H. VADAY 1989,

297, Abb. 5, 3) vagy a nyaklánc díszeként viseltek (Madaras-Halmok 656. sír: VÖRÖS 2003, 29). A korongos csüngők viseletét a Przeworsk kultúra 2–3. századi leletei között Jaroslav Tejral szarmata hatásként tartja (TEJRAL 2003, 270–273). A korongcsüngők a hunoknál is népszerű amulettnak számíthattak: 11 arany példányt tartalmazott az egyik Volga menti hunkori sírlelet (Lenyinszk: ZASETSKAIA 1994, 185–186, Tab. 33, 3). A korongcsüngő magától értetődő, asztrális jelentését jól igazolja a pleidelsheimi alamann temető 6. sírjából előkerült, sugaras díszű példány, melyet az Inf. I. korú kislány pöttyös amulettgyöngyökkel, egy bronz- és egy kőcsüngővel együtt a nyakában viselt (KOCH 2001, 406, Taf. 4B).

A mártélyi korongcsüngőt nem a szokásos függesztőfüllel látták el, hanem a hátlap közepére kis fémhurkot forrasztottak. Hátlapra szerelt fémszalag hurkot csak a veretként használt korongoknál alkalmaztak, pl. a jászalsószentgyörgyi arany-, ezüst és bronzvereteken (HILD 1901, 121–122, 124–125; H. VADAY 1989, 233, 11. t. 1–2), az Ecsegfalva, Pusztaborz 7. sír 3 db vasveretén (RÓZSA-SZATMÁRI 2002, 98, 6. kép 2–4), a Malomfalva/Morești 42. sír korong alakú bronzveretén (POPESCU 1974, 223, Taf. 10, 7). Csüngő hátlapon a mártélyihoz hasonló forrasztott hurok eddig még nem fordult elő.

Az ezüst lemezből kivágott lunulát (3. kép 5) a felső szélébe fűrt lyukon át függesztették fel. A lunula belső íve sima vonalú; a lemezes félholdak közepén megszakított csúcs hiányzik (9. kép 18), így a pannoniai késő római temetők lunula csüngőinek formájához áll legközelebb.¹³ A madarasi temető 657. sírjában formára is, méretre is hasonló ezüst függő volt (VÖRÖS 2003, 29), melyet bronz füllel láttak el (9. kép 6). Egyszerű átfúrás van a mezőszemerei 31. sír (VADAY-DOMBORÓCZKI 2001, 13, Abb. 16, 1) ezüstözött felületű példányán (9. kép 16) és a Csongrád-Kettőshalmi dülő lelőhelyű (CSALLÁNY 1961, 225, Taf. 211, 6) ezüst lunulán (9. kép 17); utóbbiak a mártélyi lunula legközelebbi analógiái. A lemezes lunulák 4. század végi, 5. század eleji keltezését két fontos kincslelet támasztja alá (9. kép 20–22), melyek arany, illetve ezüstlemezből kivágott félholdcsüngőket is tartalmaztak: az erdélyi Tekerőpatak/Valea Stîmba (SZÉKELY 1945, 1. kép) és a lengyelországi Siedlikowo (MACZYNSKA 1999, Fig. 12). Az avar kori lunulák többsége öntött; a díszítésmódot tekintve változatosabbak a többnyire sima felületű késő római kori lunuláknál.¹⁴

A lunulákat balta, ásó, rombusz, téglalap, levél, ovális formájú amulettekkel együtt is hordták, amint ez a sármellék-égenföldi női temetkezésnél (9. kép 7–8, 12–13) és Szekszárd-Palánk 217. sírjában (9. kép

9–11) megfigyelhető volt. A félholdasakat korong formájú csüngőkkel párban is viselték; utóbbit füllel ellátott vagy átfűrt régi érem is helyettesíthette. Félhold és korong csüngőket együtt az alföldi szarmata nőknél találtak, a mezőszemerei 3. és 55. sírban (VADAY-DOMBORÓCZKI 2001, 32, Abb. 54, 2, 11), illetve a Füzesabony-Pusztaszikszói gyűmölcsös 1. sírban. A füzesabonyi asszony az ezüst lunulát (9. kép 1) átfűrt 2. és 4. századi érem mellé fűzte a nyakláncára (SZABÓ 1990, 175–176, 4. kép 5). A félhold és korong alakú amulettek együttes viseletének kozmológiai jelentése nem szorol magyarázatra. A mongol mitológiában a nap és hold tisztelésének számos nyoma maradt fenn (pl.: A MONGOLOK 1. könyv [21], [59], 2. könyv [103], 7. könyv [189] 1962, 11, 29, 77, stb.). A csüngődíszek vázlatos áttekintése is megerősíti, hogy a fő égitestek kultusza a szarmaták (KERÉNYI 1956, 19–20) és a hunok szellemi kultúrájának is fontos része volt (ASZT-KOVÁCS 1999, 51–52).

A nyaklánc harmadik amulettje, a gímszarvaszemfog csüngő sem ismeretlen a Barbarikum női- és gyermekviseletében. Bronzlemez foglalatós gímszarvaszemfogot az endrőd-szujókeresztű 49. sír — a mártélyihoz hasonló korú — kisgyermeké is viselt, aki mellé az amulettek tartó kerek szemű vaslánc végén, félhold alakú koponyacsont függőt is eltemettek (H. VADAY-SZŐKE 1983, 86, 6. kép 8). Jászberény környékén az 1930-as években jelentős mennyiségű szarvasfog csüngőt találtak: a Csegelaposról begyűjtött szarmata szórványleletek között 80 db gyökerénél átfűrt gímszarvaszemfog volt (PÁRDUCZ 1937a, 59, II. t. 1). Tápé-Malajdok „A” temető 24. gyermek-sírjában 4. századi éremmel és üvegyöngyökkel együtt átfűrt gímszarvaszemfog csüngőt találtak (PÁRDUCZ-KOREK 1948, 294, 54. t. 13).¹⁵ A késő antik Viminacium keleti-gót lakói között egy kisleány 7 db szarvasfogot viselt a nyakláncán (ZOTOVIĆ 1981, 113 Tab. XIII, 3). Az 5. század második felének egyik vésett díszű aranyozott ezüstcsatját tartalmazó szécsényi germán női sírlelet (1885) nyakláncának gyöngyeihez átfűrt gímszarvaszemfogak is tartoztak (CSALLÁNY 1961, 238, Taf. 251, 7–8).¹⁶

A mártélyi sírból előkerült ovális, erősen kiszélesedő csont csatkarika (10. kép 1) formája az 5. század első felének fémcsatjait idézi: ilyen csatkarikákat aranyból öntöttek, mint pl. a szeged-nagyszéksői (BÓNA 1993, 119, 84. kép) és a pécs-üszögpusztai (BÓNA 1993, 106, 47. kép) példányokat. A csatforma előzménye a marosszentanna-csernyahovi kultúra egyik jellegzetes fémcsat típusa. Méretre is megegyező bronz csatpárt pl. a frunzovkai csernyahovi telep (KRAVCSENKO 1967, 162–163, Ris. 2, 1, 3) anyagában találtam (10. kép 2). Földrajzilag a már-

télyihoz közelebbi párhuzam egy singidunumi férfisír (SCHULZE-DÖRRLAMM 2002, 12, Abb. 4, 2) csontcsatja (10. kép 3) és a valószínűleg elefántcsontból csiszolt példány a Hódmezővásárhely-Dilinka, Franciszti téglagyár gepida temetőjének (CSALLÁNY 1961, 125, Taf. 230, 14) leleteiből (10. kép 4).¹⁷ Mivel a mártélyi karikán a csattövös nem hagyott látható kopás- vagy patinanyomot, felvetődhet, hogy a csontkarika, egy szíjra szerelhető testtel együtt, övfüggő is lehetett.¹⁸ De a leginkább valószínű, hogy a csattövös, illetve lemez nélküli csontkarika a gyermeksírba viseleti funkció nélkül, amulettként került.

A mártélyi sír 3 db vadkanagyar csüngőjének készítése idejét nehéz lenne a többi tárgytól függetlenül meghatározni, mivel a harcias, erős, bátran küzdő vadállat alsó szemfogait minden korszakban szerencsét hozó tárgynak tartották. Úgy látszik azonban, hogy a vadkanagyarokat a római korban különösen nagy számban gyűjtötték és használták lószerszámdíszként, amulettként. A Felső-Rajna vidéki dangstätteni tábor 1–2. századi leletanyagot tartalmazó, a kaszárnyaépületek közelében lévő hulladékgyűjtőben számos megmunkált, törött vadkanfog került elő. Gerhard Fingerlin az átfúrt vadkanagyarokból, a kora római ábrázolások nyomán, félhold alakú csüngőt rekonstruált. A kora római lószerszámszüngők jellegzetessége, hogy az agyarpár széles végeit fémlemezrel fogták össze (FINGERLIN 1981, 418–427, Abb. 4–5); a csüngő felfüggesztésére pedig fémkarikákat használtak. Néhány esetben az agyarakat a hegyes végükön is átfúrták (11. kép 1–2).

Pannoniában vadkanagyar amulett igen ritkán került a sírba. A tokodi késő római temető 5. sírjának 1–2 év közötti kislánya (LÁNYI 1981, 170, 184, Tab. 1; Abb. 2, 5) és a szentendrei 23. sírjában eltemetett, feltehetően nyomorék nő a nyakában hordta (MARÓTI-TOPÁL 1980, 106). A mártélyi legnagyobb példánnyal megegyező méretű vadkanagyarat egy 5. századi csongrádi gyermek — Csongrád-Kaszárnya 131. sír — mellé tettek (PÁRDUCZ 1963, 50, Abb. 9; Taf. 9, 28). Ezekben az esetekben a vadkanfogot nyilvánvalóan a gyengékhez, elesettekhez mellékeltek. Korban és a szokás jellegét tekintve is a késő antik példákhoz kapcsolódik a mözsi 20. sír torzított koponyájú leánygyermeké, akivel gyöngyöket, vadkanfog csüngőt és egy trapéz alakú, kőből csiszolt amulettet temettek el (SALAMON-LENGYEL 1980, 96–98, Fig. 4; Pl. 2, 6).

A tiszalök-rázompusztai feldült szarmata sír földjében, összeégett koponyadarabokkal együtt vadkanagyar töredéket találtak (MÉRI 2000, 121, 7. kép 3).¹⁹ Az alföldi szarmatáknál ez az amulettfajta ritkaságnak számít, viszont a déloroszországi szarmaták halomsírjainak jellemző lelete volt az Alsó-Volga vidéktől a Krimig (KOKOWSKI 2001, 204).

A késő császárkori Barbarikumban, a Visztula felső folyásától keletre, a lublini hátság Bug folyótól határolt szélén, valamint a romániai Moldavában és Ukrajna déli részén, a marosszentanna-csernyahovi kultúra területén Andrzej Kokowski adatai szerint 9 lelőhelyről 17 db vadkanagyar amulett számolható össze. A legnagyobb előfordulási szám a kelet-lengyelországi Masłomęcz temetőjében regisztrálható, ahol ez a csüngőfajta hét sírból került elő (KOKOWSKI 2001, 203–209, Abb. 2).²⁰

A késő római provinciák területéről átfúrt vadkanagyarok a legnagyobb számban Kelet-Galliából és Gallia Belgicából ismertek. Germán származású katonák viselték, Monceau-le-Neuf-ben, Brumathban, Mont Hermes-ben, Vertault-ban és a Mont Bernyben (BÖHME 1974, 116–117). Britanniából három szórvány példányt közöltek, Richborough-ból, North Wrxalből és Southeryből (CHADEWICK HAWKES 1964, 188–189, Anm. 89–90). Joachim Werner a Monceau-le-Neuf-i 2. sír ezüstlemezbe foglalt agyarpárját sisakdíszként határozta meg. A hold formájú agyardísz, mely a borsisak homlokdíszé lehetett, a harcos lábánál lévő agyagtálba helyezték (12. kép 1). A népvándorlás kori germánoknál a vadkan és a sisak összekapcsolása számos ábrázolásról és irodalmi utalásból ismert (WERNER 1949, 248–257; MEANEY 1981, 240–241, VII.a). A vadkanagyar párok esetenkénti sisakdísz meghatározását, melyet Sonia Chadwick Hawkes és Gerhard Fingerlin kétkedéssel fogadott, egy felső-ausztriai 5. századi sír igazolta. A schwannenstadti 90. sírban fekvő idős férfi koponyáján egy pár vadkanagyar feküdt (TOVORNIK 2002, 51–52, 122, Taf. 40, 1–6), nyilvánvalóan a bőr sisak díszeként (12. kép 2). Az Isar torkolatánál fekvő Peigen 6–7. századi temetőjében Uta von Freeden hét sírban talált vadkanagyar párt, melyeket férfiak és gyermekek sisakdíszként viseltek (FREEDEN 1993, 167–168, Abb. 7); az agyarak mérete a tulajdonos életkorához igazodott (12. kép c).

A mártélyi sír legnagyobb méretű vadkanagyarának (6. kép 3) kérdése a fém foglalatú galliai példányokhoz kapcsolódik. A kapitális méretű bal oldali agyar ugyanis az átfúrt helyéből és jellegéből ítélve, eredetileg nem csüngőnek készült; erre a célra elég lett volna a széles oldal áttörése, amint ez a mártélyi kisebb méretűeknél látható (6. kép 1–2). A legnagyobb agyarba éppen a külső, legvastagabb szélén vágta lyukat. Az áttörés iránya és mérete alapján a lyuk az agyar teljes szélességét átfogó, legalább 2,5 cm hosszú, 0,3–0,5 cm átmérőjű fémszög számára készült. A lyuk felső bevágásának formájából az agyarpár szilárd rögzítési módjára lehet következtetni, hasonlóra, mint amelyet a Monceau-le-Neuf 2. sír agyardíszének foglalatánál alkalmaztak (WERNER

1949, 251, Abb. 4). Biztosra vehető, hogy a mártélyi sír legnagyobb méretű — a sírleírásban 11. számú — vadkanagyarát eredetileg sisakdíszként használták (11. kép 7). A kisgyermek temetésének idején a fémfoglatot már leszerelték és csak a bal oldali agyart tették a sírba. Mivel a Kárpát-medence területéről hasonló áttörésű vadkanagyar eddig még nem került elő, valószínű, hogy az agyarpárral díszített sisak hadizsákmányként került a Tisza mellé.

A ló lábtőcsontból csiszolt, pontkörökkel díszített amulett (4. kép 2; 7. kép 10) furata és felülete erősen kopott, tehát hosszú használat után került a sírba. Hasonló csüngőt eddig nem sikerült találnom; a pontkör minden korszakban a csontipar jellemző díszítése. Ló lábcsontról csiszolt függőket egy 4–5. századi kardos, lovas harcos sírjából, a nyugat-szibériai Baraba lelőhelyről említhetnek (MOLOGYIN–CSIKISEVA 1990, Ris. 3, 12–13).

A szintén kopott, szélesebb végen átfűrt farkas/kutya lábcsontról csiszolt amulett (4. kép 4; 7. kép 12) az alattyan-tuláti, kiszombori, kölked-feketekapui, szeged-csengelei avar kori készletek²¹ közé jól beillene, bár nem mellékes, hogy az avar amulettek közül a kiskörös-vágóhídi 74. sír (LÁSZLÓ 1955, 37) és az alattányi 161. sír (KOVRIK 1963, 21) csüngőihez nyúlcsontokat használtak.

A mártélyi sírban az amulettektől kissé távolabb, a jobb combcsonton egy csiszolt felületű, levágott végű, oldalán háromszög alakú lyukkal ellátott birka/kecske hosszúcsont feküdt, melyen semmiféle kopásnyom nem látszott (2. kép 1b; 4. kép 3; 7. kép 7). Az első pillantásra sípnek vélhető csonttárgy egykori rendeltetésére nem könnyű elfogadható megoldást találni. Hang képzésére az oldalán kivágott lyuk nem alkalmas, mivel a lyukhoz közeli csontvég zárt. Párhuzamként azokat a csonttárgyakat lehet említeni, melyeket a Volga középső folyása mentén feltárt 6–7. századi kurgánsírokban — Novinki I., Novinkovi I., Bruszjanyi II. és Selehmety II. lelőhelyekről —, gyermekek és nők temetkezéseiben találtak, melyeket az orosz kutatók „szunak”-nak neveznek és a nomád népeknél a pólyás gyermekek szokásos mellékletének tartanak (BAGAUDINOV–BOGATCHEV–ZUBOV 1998, 135, Ris. 35, 1–6).²² A prebolgár analógia ismeretében a kölked-feketekapui A 500. sírban (KISS 1996, Taf. 90, 4) és a B 88. gyermek-sírban is (KISS 2001, 39, Taf. 31, 3) találtam hasonló, egyik végükön nyitott, a másik végen eredetileg zárt, üreges, oldalukon kerek lyukkal ellátott csonttárgyakat, melyeket a leírás sípnek határozott meg. Nem lehet véletlen, hogy még a hiteles ásatási anyagokban sem gyakori ez a csonteszköz;²³ bár a feldolgozatlan állatcsontok között könnyen elkallódhat. A 3–4. századi keleti germán területről, a bukovinai csernya-

hovi telepek közül a kisziljoviból két átlukasztott oldalú hosszúcsontot közöltek (TIMOSCSUK–VINOKUR 1964, 192, Ris. 4, 3), melyek ehhez a tárgyfajtához tartozhatnak (10. kép 5–6). E párhuzamok szerint a mártélyi kivágott oldalú csonttárgy nem hangszer és nem amulett, hanem — a levágott véghez rögzített bőr- vagy textil kiegészítéssel, amit a gyermek a szájába vehet — pólyás gyermek számára készített etető/cumi. A mártélyi sír szempontjából lényeges körülmény, hogy ez az egyetlen tárgy, melyen nem lehetett kopásnyomot látni. Elképzelhető, hogy a másfél éves kislány a cumit alig használta, vagy a kivágott oldalú csontot csak a temetésre készítették el.

A mártélyi kisleány amulettgyűjteményében, a jobb alkar helyén egy rézbevonatos vaslemezből készült csengő feküdt. A mártélyi csengő a Salamon Ágnes által az intercisai anyagban elkülönített első csoporthoz tartozik, melyet alsó széle felé kiszélesedő, csonkakúpos forma, egyenes oldal, négyszögletes metszet, félkörös „vállsarok” és a csengő belsejében ívesen folytatódó szalagfűl jellemez (5. kép 8). A vaslemezből hajlított, kalapált és szögekkel összefogott római csengőket a nyelv beszerelése előtt rézbevonattal látták el (SALAMON 1957, 373–374, Taf. 72, 1–4). A bevonat a csengő külsejét csillogóvá, hangját szebbé változtatta.

A pannoniai rézbevonatos vasharangok közül négy nagy méretű példány egy gorsiumi vasleletből való. A harangokat egy sarló alakú vastárggyal együtt a szentélykörzetben a 3. század folyamán, feltehetően ellenséges támadás előtt ásták el. A legnagyobb harang (FITZ 1960, 160–161, 9. ábra) 19 cm magas (13. kép 1). Legalább egy évszázaddal későbbiek és fele ekkorák a szentendrei tábor példányai. A három 10,5 cm magas vascsengőt (NAGY 1943, 393–397, 39. kép) a hátsó főkapunál/porta decumana a legfelső, legkésőbbi padozat fölötti rétegben, késő római besimított edénytöredékekkel együtt találták (13. kép 2). A pannoniai limes mentén Budakalászárról, Leányfaluról, Nógrádverőcéről és Intercisából, a provincia belsejéből Balácáról, Pogánytelekről, Balatonfüzfőről (SALAMON 1957, 373–374) és Tokodról (R. PETŐ 1981, 146, Abb. 8) kerültek elő hasonló formájú vascsengők, illetve kolompok. A nyugati provinciák településeinek leletei közt több tucatnyi ugyanilyen típusú vasharang található.²⁴ Nyilvánvaló, hogy a rézbevonatos vaslemez harangokat a római provinciákban évszázadokon át ugyanazzal a bevált technológiával gyártották.

A magyar néprajzi irodalomból a rézbevonatos csengők/kolompok készítésének 19–20. századi gyakorlata részleteiben ismert (MÁRKUS 1943). A több munkafázisból álló, komoly tapasztalatot és gyakor-

latot igénylő munkát, nagyobb mennyiség előállítása esetén, összehangoltan több személynek kell végezni. Ezért valószínű, hogy a formai hasonlóságot mutató pannoniai példányok nem helyben készültek, hanem egy-két központi műhely termékeiként, kereskedelmi áruként kerültek a római településekre. A provinciákon kívüli példányokat még nem vizsgálták részletesen, de a formák azonossága alapján feltehető, hogy római műhelyek látták el a barbarikum állattartók igényeit is, a Dnyeper menti Cserkasszitól (SZMILENKO–BRAJCSEVSZKIJ 1967, 57–58, Ris. 17, 10) az Alsó-Don vidékig/Tanaisz (SELOV 1965, 76, Ris. 19–20) és a Krímig (AIBABIN 1999, 74–75, Ris. 27, 16). A kolompokat/pörgőket²⁵ a legeltető állattartásban a vezérállat megjelölésére, az állatok elkóborlása és nem utolsó sorban a tolvajok elleni védelemként használták. A harangok/csengők ugyanakkor hangszerként is funkcionáltak²⁶ és szakrális szerepet tölthettek be a római szentélyektől az Altaj vidéki hunok sámánöltözékéig (KISZELJOV 1949, 341, Tab. 31, 6–7, 10–11).

A római korban temetkezéshez ritkán mellékeltek vascsengőt; tudomásom szerint csak a Pilismarót, Öregek dűlője 4. férfisírban fordult elő (BARKÓCZI 1960, 113), hogy a jobb lábfejhez, más fémtárgyakkal együtt egy 8,2 cm magas vaskolompot helyeztek (3. ábra 12). A magyar Alföld szarmata kori női és gyermeksírijaiban az öntött, kis méretű bronzcsengők gyakoriak; ritkaságnak számít a Törökszentmiklós–Surján újtelepi két bronzbevonatos vascsengő, melyek a felfelé erősen szűkülő oldalfalú 2. római típushoz tartoznak (H. VADAY 1989, 289, Taf. 147, 12).²⁷

A késő rómaival megegyező technikával készült, rézbevonatos vasharangok/csengők a népvándorláskor kezdetén, az 5. század első feléből és közepéről való szimbolikus lovastemetkezésekben bukkannak elő ismét. A lócsontok nélküli, csak zablát és lószerszámcsüngőt tartalmazó budapest-zuglói hunkori sírban (NAGY 2003, 303–304, 4. kép 1) egy különlegesen nagy méretű harang volt (13. kép 7); kisebbeket a déloroszországi hun temetkezésekből, Beljauszából és Antonovkából (BÓNA 1993, 252–253) ismerünk. A népvándorlás kori csengős lovastemetkezések feldolgozója, Robert Reiß megállapította, hogy a legelőn tartott állatok — ló, szarvasmarha, juh, sertés, stb — védelmező csengője apotropikus jellegű tárgy. A lovak nyakára kötött csengő a germán brakteáták mitológiai ábrázolásaitól a keresztény lovas szentekig nyomon követhető. Nem alaptalan a feltevés, hogy a csengő eltemetésének különleges, az amulettekkel egyenértékű jelentősége volt (REISS 1993, 272; REISS 1994, 34–39).

Az avar kor vascsengős temetkezései²⁸ között egy fegyveres férfi — Kölked-Feketekapu A 471. sír — és egy Inf. I korú kisgyermek — Terehegy-Márfai dögkút

4. sír (13. kép 3) — található. A kölkedi és a terehegyi csengők a Salamon-féle első római típusba tartoznak; feltűnő azonban, hogy a rézbevonat nyomai egyiknél sem maradtak meg, legalábbis a leírások nem említik. A terehegyi 4. gyermeksírban, a mártélyihoz hasonlóan a csengőt a jobb medence fölé helyezték. A Salamon 1. típusú, csonkakúp alakú forma szerint készültek a gátéri temető 13. sírjának 7,2–7,7 cm magas vascsengői (13. kép 4–5). A pilismarót-basaharci avar temetőben három gyermek és egy férfisírban találtak a római típusoktól teljesen eltérő formájú, kis méretű, félgömbös vascsengőket.

Összefoglalás

A különleges mellékleteket tartalmazó mártélyi gyermeksírkormeghatározása a temetkezési szokások és a leletek elemzése után sem egyszerű. Az elemzés adatai, elsősorban a pettyes gyöngyök és a csontcsat párhuzamai inkább a sír késő római kori – 5. századi keltezését támasztják alá. A lemezesezüst lunula kora népvándorlás kori készítmény. A vadkanagyar csüngő és a vascsengő a késő római és az avar korban egyaránt előfordulhat. A csengő rézbevonata a római hagyományú készítés bizonyítéka; a technikát azonban a hunkorban is használták. A vadkanagyar párból készült sisakdíszek főként a 4–5. századi Galliában, Britanniában és Raetiában mutathatók ki, de ilyen sisakok alamann-frank területen 6–7. századi temetőben is előkerültek. Összegezve az adatokat, megállapíthatjuk, hogy a temetkezési szokás és a leletek elemzése alapján több érv szól a mártélyi gyermeksírről 4–5. századi, mint kora avar kori keltezése mellett.

A mártélyi gyermeksírkora avar kori keltezése 1985-ben, a Frankfurt am Main-i avar kiállítás kapcsán vetődött fel (KÜRTI–MENGHIN 1985, 92, Abb. 90, 47). A sír korai avarként szerepel az avar leletek gyűjteményes kötetében (SZENTPÉTERI 2002, 235). A leletek publikációja, a teljes anyag ismerete a hunkor és az avarkor szempontjából sem érdektelen. A ritkaságnak számító amulettegyüttes bepillantást enged az Alföld népvándorlás kori — és ha keltezésünk helyes — a 4–5. századi lakosság kevéssé ismert temetkezési szokásaiba és áttételesen a hitvilágába is.

A Kárpát-medence népvándorlás korában a gazdag mellékletű gyermeksírok nem gyakoriak. A Tisza vidéki gepida temetőknél a gyermeksírok viszonylagos gazdagságát a felnőtt sírok rablottságával is magyarázhatjuk. A szegényes mellékletű vagy teljesen melléklet nélküli gyermeksírkora avar kori keltezésű gyermekek egy részénél megfigyelhető temetkezési szokások arra mutatnak, hogy a gyermekeket a felnőttekhez hasonló gondossággal, sőt néha megkülön-

bőztető figyelemmel temették el. A gepida temetőkből pl. a gyermeksírok mélysége eléri, sőt meghaladja a felnőtt sírok átlagmélységét (NAGY 2002, 78). Az edénymelléklet gyakorisága a gyermeksírokban közismert. Amuletteket a szarmata és a germán népeknél leggyakrabban gyermekekkel és nőkkel temettek el; ennek oka minden bizonnyal az ártalmas túlvilági erők elleni védelem biztosítása lehetett. A mártélyi 1,5 év körüli kislányt nemcsak a nyakában viselt asztrális amulettjeivel és gímszarvasszemfog csüngőjével temették el — melyeket a használati nyomok szerint már másoktól örökölt — hanem különféle, mások által viselt állatsont csüngőkkel és nagy méretű vadkanagyarokkal is. A kisleány temetésénél legalább öt, talán a szülők és a rokonság által korábban használt varázserejű tárgyat — a ló lábtöcsontból, a farkas/kutyalábfej-csontból készített függőt és a három vadkanagyarat — is a sírba helyezték. A hét nagy pettyes gyöngy és a rézbevonatos csengő a párhuzamok szerint szintén amulettnek tartható, mint ahogy valószínűleg az volt a tövis nélküli csontcsat is. A legalább 18 darabból álló, impozáns amulettgyűjtemény mellett a sírba került a kizárólag a gyermek számára készített csonteszköz, az etető is.

A gyermekek és nők amulett viselete, a varázserejű tárgyak eltemetése általános szokás, melyet a római provinciák lakossága/crepundiák, a szarmata és a germán népek, valamint az avarok egyaránt gyakoroltak (LÁNYI 1972, 182–183; T. BIRÓ 2000, 78–79; H. VADAY 1983, 109–110; H. VADAY 1989, 54–63; SCHULZE-DÖRRLAMM 1986; MÜLLER 1998; VIDA 2002). A szokás természetesen népenként és vidékenként változó. A 3–4. századi keleti germán dominanciájú maroszentanna-csernyahovi kultúra egyik moldavai lelőhelyén, a Dancsenyinél feltárt temető gyermek- és a női sírjaiból különösen sok amulett került elő: Cypraea kagylók, szarvasagancs karikák, borostyánból csiszolt csüngők, felfüggeszhető miniatűr bronz- és ezüsttárgyak, négyszögletes és félhold formájú csüngődíszek. Éppen a dancsenyi amulettek északi párhuzamai alapján bizonyítható,

hogy a 3. század második felében és a 4. században a déloroszországi terület népessége kapcsolatban állt Dél-Skandináviával és a távoli területek közt a hatás kölcsönös lehetett (WERNER 1988, 241–265; STORGAARD 1994, 163–167).

A nyugat-szibériai 6–7. századi — ugor-szamojéd-kipcsak — kurgántemetőkből előkerült gazdag gyermeksírokkal kapcsolatban legutóbb Arkadij Borodovskij vizsgálta a gazdag mellékletű gyermeksírok kérdését. Az orosz régészeti irodalomban már korábban is tárgyalt problematika lényege, hogy a felnőtt viseletben, veretes övvel, a hajban viselt ezüst ékszerekkel, nyakperccel, luxus üvegpoharakkal vagy azok agyag másolataival eltemetett gyermekek mellékleteit szociális helyzetük jelzésének kell-e tartanunk vagy a gazdag mellékletadást a gyermek túlvilági életéhez nyújtott segítségként magyarázzuk. A nyugat-szibériai temetőkből a három év alatti gyermekek halandósága a legnagyobb; éppen őket temették el gazdag mellékletekkel, az idősebb gyermekeket már nem. A türk-mongol hagyomány úgy tartotta, hogy a gyermek életerejét Umaj istennő három éves korig őrzi, majd magára hagyja. Az elképzelés azon a valóságos megfigyelésen alapszik, hogy a harmadik életév a gyermek számára meghatározó változásokkal jár: a beszédképesség, az én tudat kialakulása, az álmokra való emlékezés, stb. A három éves kort el nem ért, „isteni” védelem alatt álló, a jövő reményégeit hordozó gyermek halála különösen nagy veszteség (BORODOVSKIJ 2001, 580–581).

A mongol mitológia egyik teremtésmítosza szerint az istenek, ha megdühödtek az emberekre, azzal büntették őket, hogy betegségeket bocsátottak rájuk, különösen a gyermekeikre (LŐRINCZ 1975, 100). Anélkül, hogy találgatásba bocsátkoznánk a mártélyi gyermek hozzátartozóinak hiedelemvilágáról, annyi megállapítható: ebben az esetben a leletek nem a gyermek szociális helyzetét jelzik, hanem beszédesen szólnak a túlélők szándékáról, hogy a „másik” világba érkező gyermeket amulettjeik feláldozásával segítsék.

Jegyzetek:

- 1 A sír helyét az ásató jelölte be az EOV 27–122. számú szelvényére.
- 2 Megköszönöm B. Nagy Katalinnak és Kulcsár Valériának a publikáció átengedését, Tóth Katalinnak a leletek kölcsönzéséhez és a dokumentáció használatához nyújtott segítségét, valamint a humán csontanyag Szegedre szállítását. A leletek a HTJM-ben 2002.22.1–17. leltári számon találhatók. A gyermeksír a helyszínen a bronzkori temető sírjai közé számozva a XII. sorszámot kapta. A közlemény fotóit Tóth Csilla (BTM), a tárgyrajzokat a szerző készítette.
- 3 A csontokat a Szegedi Egyetem Embertani Tanszéke őrzi. A meghatározásért Marcsik Antóniának mondok köszönetet. „A koponyából megmaradt a két os temporale porus acusticus externus körüli területe, a jobb os zygomaticum, jobb oldali maxilla, corpus mandibulae, a postcranialis csontok közül szinte valamennyi hosszúcsont corpora, néhány borda és csigolyamaradvány. Tejfogak: alsó incisivusok és a DM1 teljesen kifejldött, caninus és a DM2 esetében a korona kész, gyökér 1/5-e. Ennek alapján a gyermek elhalálozási életkora 1–1,5 élettévre tehető, azonban az említett gyökér hosszúság alapján életkora az 1 éveshez közelebb áll. (SCHOUR–MASSLER 1941, 1153–1160)” (2004. június 21.).
- 4 Az állatcsontokat Alice Choyke határozta meg; segítségéért fogadja köszönetemet.
- 5 Az avar temetőről összefoglalóan: SZENTPÉTERI 2002, 235: 01-06-0390-02 (Szalontai Cs.).
- 6 Beninger a fibulapárt az avar temető leleteivel együtt láthatta: „Die bekannte Nekropole lieferte sonst hauptsächlich Funde der Keszthely Kultur”.
- 7 A 121–122. oldalon adott leírásból a fibula hiányzik.
- 8 A 468. oldalon adott leírásból kitűnik, hogy Varga tanár és Farkas gyógyszerész a Csanyi parttól délre is ásott, többek között Macelka Ferenc, Szűcs József és Szél Ferenc földjén. A Szeremlei térképén a Csanyi parti avar sírok helye a „Korhány” északi részén van jelölve; a Szél-föld ettől délre volt. Megállapítható, hogy a két avar lelőhely is tetemes távolságra volt egymástól (1. kép 2). Külön avar kori lelőhelyekként említi B. Nagy Katalin a Csanyi parti és a Mártély AB üdülő (Szél F. föld) lelőhelyeket (B. NAGY 1984, 250). Az Alföldi Porcelángyár üdülője és a Druzsbai telep avar sírjairól (LŐRINCZY–SZALONTAI 1996, 279, 30. j.); (SZENTPÉTERI 2002, 235).
- 9 A prémből készített pólya a nagyállattartó nomádoknál említésre méltó ajándéknak számított: Dzsingisz/Temüdzsin születésekor cobolyprém pólyát kapott Dzsarcsiudaj apótól, a kovácstól (A MONGOLOK 2. könyv [97], 1962, 28). A kovács ajándékát Dzsingisz felnőttként is emlegette (A MONGOLOK 9. könyv [211], 1962, 97).
- 10 A sárga kásagyöngyök anyagának meghatározásához anyagvizsgálatra lenne szükség.
- 11 Megköszönöm Jan Bemmannak, hogy a pettyes gyöngyök kapcsán a Kahl a. Main telepét és temetőjét felolgozó kötetre felhívta a figyelmemet.
- 12 Az említetteken kívül amulettgyöngyök a következő lelőhelyekről kerültek elő (kiegészítés Felix Teichner adataihoz): Gyulavári (FETTICH 1946, 66. kép 4); Tamási-Adorjánpuszta 1. sír (BÓNA 1993, 253, 76. kép); Endrőd-Szujókereszt 49., 88., 125. sír (H. VADAY–SZÓKE 1983, 6. kép 8; 9. kép 6; 10. kép 6; 14. kép 4); Keszthely környéke (STRAUB 2002, Taf. 2, 4); Szentes-Kökényzug 81. sír (CSALLÁNY 1961, 38, Taf. XVIII, 9); Magyarcsanád-Bökény 1. és 32. sír (SZMFM 9/1924; 73.1.19); Ljubljana-Dravlje 34., 41. sír (SLABE 1974, 24–25, 28, T. 11, 3–5; T. 15, 30).
- 13 Mint pl. Keszthely-Dobogó 17. sír bronz lunulája: SÁGI 1981, 14, Abb. 3, 24.
- 14 Az avar kori lunulák listája és rajza KRALOVÁNSZKY 1959, 80, XVII. t. 3–11. Rövid áttekintés a Vác-kavicsbánya 140. sír öntőmintája kapcsán TETTAMANTI 1977, 79–85.
- 15 Tévesen farkasfogként meghatározva.
- 16 A leírásban farkasfogaknak meghatározva. A lelet első közlésében a csüngőket Pintér Sándor helyesen, Vörös István 2004 szeptemberében adott véleményével egyezően, szarvasfogakként írta le: ArchÉrt 7 (1887) 429–430.
- 17 A leírás a csat anyagát tévesen bronzként adta meg.
- 18 Mint pl. BÓNA 1993, 94, 41. rajz.
- 19 A sír 3. századi keltezéséről: ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002, 101.
- 20 Andrzej Kokowski gyűjtését a csongrádi és a mártélyi példányokon kívül a koszanovói amulettel egészíthetjük ki (KRAVCSENKO 1967, 113, Tab. XIV, 9).
- 21 Összefoglalóan VIDA 2002, 181, 187, Taf. 1–3; Taf. 4, 8. Kiegészítésül négy avar kori vadkanagyar amulett: Kiskörös-Vágóhíd 5., 34. sír (LÁSZLÓ 1955, 26–27, 33, Pl. V, 2; Pl. XXXVI, 2); Jászapáti-Nagyállás 14. sír (MADARAS 1994, 18, Taf. II, 14); Pécs-Köztemető 33. sír (KISS 1977, 96, Pl. XXXVI, 2).
- 22 A párhuzamra Vida Tivadar hívta fel a figyelmemet, amiért fogadja köszönetemet.
- 23 Előfordulhat felnőtt férfi mellett is, pl. a Szőreghomokbánya 10. századi temetőjének 8. sírjában (BÁLINT 1991, Taf. XXV, 24).
- 24 A Salamon Ágnes által felsorolt párhuzamok mellett ilyenek pl. a Kelet-Galliából Vireux-Molhain 4. századi rétegéből előkerült rézbevonatos harangok (LEMANT 1985, 68, Nr. 49–50, Fig. 64); Moosberg és Neupotz római kori harangjai (GARBSCH 1966, 86–87, Taf. 33); (KÜNZL 1993, 385–386, Taf. 660–663); Runder Berg bei Urachból (QUAST 2003, 1026, 1042, Abb. 13, 8);

- a Száva menti Gomolavából (DAUTOVA RUŠEVLJAN-BRUKNER 1992, 108, Kat. 284–285, T. 31) előkerült példányok.
- 25 A magyar pásztornyelv pörgőknek nevezte a kis méretű, lapos kolompokat, melyeket juhra vagy disznóra akasztottak (SZABÓ 1932, 70–73, 3. ábra).
- 26 A hangszerként használt bronzcsengőkről legutóbb Topál Judit az aquincumi zenei vonatkozású emlékek összefoglalásában írt. Az öntött bronzcsengők aquincumi mesterének, Secundusnak a nevét egy csengőre gravírozott felirat örökítette meg (TOPÁL 2002, 2–3, Abb. 4a-f).
- 27 Mint Intercisa, Kat. 43. példány (SALAMON 1957, 72. t. 5).
- 28 Vascengős avar sírok: Kölked-Feketekapu A 471. sír (KISS 1996, Taf. 84, 4, 6); Terehegy-Márfai dögkút 4. sír (KISS 1977, 147, Fig. 67, 2, Pl. 59); Gátér 13. sír (KADA 1905, 370); Pilismarót-Basaharc 4., 86., 217., 241. sír (FETTICH 1965, Abb. 3, 11; Abb. 61, 5; Abb. 124, 2; Abb. 124, 2).

Irodalom:

- AIBABIN 1999
Айбабин, А. И.: Этническая история ранневизантийского Крыма. — *Ethnische Geschichte der frühbyzantinischen Krim*. Симферополь 1999.
- ASZT-KOVÁCS 1999
Aszt Á. – Kovács Á.: *A Kárpát-medencei hunok vallásáról. — Über die Religion der Hunnen im Karpaten-Becken*. In: A népvándorlások fiatal kutatói 8. találkozásának előadásai. Szerk.: S. Perémi Á. Veszprém 1999, 47–67.
- BAGAUTDINOV-BOGACSEV-ZUBOV 1998
Багautдинов, П. С. – Богачев, А. В. – Зубов, С. Э.: *Прабоггары на Средней Волге у истоков истории татар Волго-Камья. — Pre-Bulgarians in the Middle Volga Region at the historic onset of the Volga-Kama Tatars*. Самара 1998.
- BÁLINT 1991
Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. Budapest 1991.
- BARKÓCZI 1960
Barkóczi L.: *Későrómai temető Pilismaróton. — Ein spätromische Gräberfeld in Pilismarót*. *FolArch* 12 (1960) 111–132.
- BENINGER 1931
Beninger, E.: *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*. *Mannus* (51) 1931.
- BIERBRAUER-BÜSING-BÜSING KOLBE 1993
Bierbrauer, V. – Büsing, H. – Büsing Kolbe, A.: *Die Dame von Ficarolo*. *ArchMed* 20 (1993) 303–332.
- T. BÍRÓ 2000
T. Bíró M.: *Pannóniai csontművészet*. Budapest 2000.
- BÓNA 1956
Bóna, I.: *Die Langobarden in Ungarn*. *Acta ArchHung* 7 (1956) 183–244.
- BÓNA 1993
Bóna I.: *A hunok és nagykirályaik*. Budapest 1993.
- BÓNA-NAGY 2002
Bóna, I. – Nagy, M.: *Hódmezővásárhely-Kishomok. Fundort und Fundumstände*. In: Bóna, I. – Nagy, M.: *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I*. Budapest 2002, 34–77.
- BORODOVSKIJ 2001
Borodovskij, A. P.: *Frühmittelalterliche Prunkbestattungen von Kindern am Oberen Ob', Sibirien*. *EurAnt* 7 (2001) 569–583.
- BOZSIK 2003
Bozsik K.: *Szarmata-sírok a kiskundorozsma-subasai 26/78. számú lelőhelyen. — Sarmatian Graves at site 16/78. in Kiskundorozsma-Subasa*. In: Úton, útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. Szerk.: Szalontai Cs. Szeged 2003, 97–106.
- BÖHME 1974
Böhme, H. W.: *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhundert zwischen unterer Elbe und Loire*. München 1974.
- BÜSING 1998
Büsing, A. und H.: *Die Dame von Ficarolo in ihrem historischen Kontext*. *KJb* 31 (1998) 253–276.
- CHADWICK HAWKES 1964
Chadwick Hawkes, S.: *Krieger und Siedler in Britannien während des 4. und 5. Jahrhunderts*. *BRGK* 43–44 (1964) 155–228.
- CSALLÁNY 1961
Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–589 u. Z.)*. Budapest 1961.
- DAUTOVA RUŠEVLJAN-BRUKNER 1992
Dautova Ruševljan, V. – Brukner, O.: *Gomolava. Rimski Period. Gomolava. The roman Period*. Novi Sad 1992.
- FETTICH 1946
Fettich N.: *Nyugati gót lelet Gyula határából*. Magyar Múzeum 1945 december (1946) 64–71.

- FETTICH 1965
Fettich N.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc*. Budapest 1965.
- FITZ 1960
Fitz J.: *Gorsium. Első jelentés a táci római település feltárásáról, 1958/59. — Erster Bericht über die Ausgrabungen der römischen Siedlung bei Tác, 1958/59.* AlbReg 1 (1960) 154–164.
- FREEDEN 1993
Freedon, U. von: *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Peigen, Markt Pilsting, im Rahmen zeitgleichen Fundmaterials aus dem Isarmündungsgebiet.* In: Vorträge 11. Niederbayerischen Archäologentages. Hrg.: Schmotz, v K. Deggendorf 1993, 159–180.
- GARBSCH 1966
Garbsch, J.: *Der Moosberg bei Murnau*. München 1966.
- HILD 1901
Hild V.: *A jász-alsó-szent-györgyi sír.* ArchÉrt 15 (1901) 120–138.
- ISTVÁNOVITS 1993
Istvánovits, E.: *Das Gräberfeld aus dem 4.–5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget.* Acta ArchHung 45 (1993) 91–145.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002
Istvánovits E. – Kulcsár V.: *Csat a szarmata viseletben és temetkezési rítusban. — Buckles in the Sarmatian costume and burial rite.* JAMÉ 44 (2002) 95–111.
- KADA 1905
Kada E.: *Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból (Első közlemény).* ArchÉrt 26 (1905) 360–384.
- KERÉNYI 1956
Kerényi A.: *Magyarországi szarmata pénzek.* NumKözl 54–55 (1955–1956) 1956, 14–20.
- KISS 1977
Kiss, A.: *Avar Cemeteries in County Baranya. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary.* Budapest 1977.
- KISS 1981
Kiss, A.: *Funde aus dem 5.–6. Jh. im Gebiet von Brigetio. — V–VI. századi leletek Brigetio területéről.* FolArch 32 (1981) 191–210.
- KISS 1983
Kiss, A.: *Die Skiren im Karpathenbecken, ihre Wohnsitze und ihre materielle Hinterlassenschaft.* Acta ArchHung 35 (1983) 95–131.
- KISS 1995
Kiss, A.: *Das germanische Gräberfeld von Hács-Béndekpuszta (Westungarn) aus dem 5.–6. Jahrhundert.* Acta AntHung 36 (1995) 275–342.
- KISS 1996
Kiss, A.: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A.* Innsbruck 1996.
- KISS 1996a
Kiss, A.: *Das Gräberfeld von Szekszárd-Palánk aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. und der ostgotische Fundstoff in Pannonien.* ZalMúz 6 (1996) 53–86.
- KISS 2001
Kiss, A.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. I–II.* Budapest 2001.
- KISZELJOV 1949
Киселев, С. В.: *Древняя история Южной Сибири.* MIA 9 (1949).
- KOCH 2001
Koch, U.: *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim.* Stuttgart 2001.
- KOKOWSKI 2001
Kokowski, A.: *Zur Herkunft einiger Amulette im Kreise der Gotenkultur.* In: International Connection of the Barbarians of the Carpatian Basin in the 1st–5th centuries A. D. Ed.: Istvánovits, E. – Kulcsár, V. Aszód–Nyíregyháza 2001, 201–219.
- KOVÁCS 1912
Kovács I.: *A maroszentannai népvándorlaskori temető.* Dolgozatok 3 (1912) 250–342.
- KRALOVÁNSZKY 1959
Kralovánszky A.: *Adatok a Kárpát-medencei X–XI. századi félholdalakú csüngők kérdéséhez. — Beitrag zur Problematik der halbmondförmigen Anhänger aus dem 10–11. Jh. im Karpathenbecken.* ArchÉrt 86 (1959) 76–82.
- KRAVCSENKO 1967
Кравченко, А. Ф.: *Могильник черняховской культуры в селе Фрунзовка. История и археология юго-западных областей СССР начала нашей эры.* Москва 1967, 160–164.
- KULCSÁR 1998
Kulcsár V.: *A Kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai. — The burial rite of the Sarmatians of the Carpatian basin.* Aszód 1998.
- KÜNZL 1993
Künzl, E.: *Die Alamannenbeute aus dem Rhein bei Neupotz. Plünderungsgut aus dem römischen Gallien.* Mainz 1993.
- KÜRTI–MENGHIN 1985
Kürti, B. – Menghin, W.: *Katalog.* In: Awaren in Europe. Schätze eines asiatisches Reitervolkes 6.–8. Jh. Hrg.: Meier-Arendt, W. Frankfurt a. M. 1985, 24–89.
- LÁNYI 1972
Lányi, V.: *Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien.* Acta ArchHung 24 (1972) 53–213.
- LÁNYI 1981
Lányi, V.: *Das spätrömische Gräberfeld.* In: Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod. Hrg.: Mócsy, A. Budapest 1981, 169–222.
- LÁSZLÓ 1955
László, Gy.: *Études archéologique sur l'histoire de la société des avars.* Budapest 1955.
- LEMANT 1985
Lemant, J. P.: *Le cimetiére et la fortification du Bas-Empire der Vireux-Molhain, Dep. Ardennes.* Mainz 1985.
- LŐRINCZ 1975
Lőrincz L.: *Mongol mitológia.* Szerk.: Ligeti L. Budapest 1975.
- LŐRINCZY–SZALONTAI 1996
Lőrinczy G. – Szalontai Cs.: *Újabb régészeti adatok*

Csongrád megye területének 6–11. századi történetéhez, II. — *Archäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Komitats Csongrád im 6.–11. Jahrhundert, II.* MFMÉ – StudArch 2 (1996) 268–298.

MAÇZYŃSKA 1999

Maçzyńska, M.: *La fin de la culture Przeworsk.* In: *L'Occident romain et l'Europe centrale au debut de l'époque des Grande Migrations* Dir.: Tejral, J. – Pilet, Ch. – Kazanski, M. Brno 1999, 141–170.

MADARAS 1994

Madaras, L.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti.* Debrecen–Budapest 1994.

MÁRKUS 1943

Márkus M.: *Jolsvai kolomposok. — Bell-Marking in Jolsva.* In: Kodály Zoltán Emlékkönyv. Budapest 1943, 245–264.

MARÓTI–TOPÁL 1980

Maróti É. – Topál J.: *Szentendre római kori temetője. — Das römerzeitliche Gräberfeld von Szentendre.* StudCom 9 (1980) 95–177.

MEANEY 1981

Meaney, A. L.: *Anglo-Saxon Amulets and Curing Stones.* Oxford 1981.

MÉRI 2000

Méri I.: *Hunkori leletek Tiszalök–Rázompusztáról. — Hunnenzeitliche Funde von Tiszalök–Rázompusztá.* ComArchHung 2000, 109–122.

МИНАЕВА 1951

Минаева, Т. М.: *Археологические памятники на р. Гуляч в верховьях Кубани.* MIA 23 (1951) 273–301.

MOLOGYIN–CSIKISEVA 1990

Молодин, В. И. – Чикишева, Т. А.: *Погребение воина IV–V в. в н. э. в Барабе.* In: *Военное дело древнего и средневекового населения Северной и Центральной Азии.* Ред.: Худяков, Ю. С. – Плотников, Ю. А. Новосибирск 1990, 161–179.

A MONGOLOK

A mongolok titkos története. Közreadja: Ligeti L. Budapest 1962.

MÜLLER 1998

Müller, R.: *Ein frühvölkerwanderungszeitlicher Grabfund aus Sármellék-Égenföld.* SpecNova 12 (1998) 259–263.

B. NAGY K. 1984

B. Nagy K.: *Az avar kaganátus.* In: *Hódmezővásárhely története I.* Szerk.: Nagy I. Hódmezővásárhely 1984, 229–256.

NAGY 1943

Nagy T.: *A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1938–1942 évek között végzett kutatásairól.* BudRég 13 (1943) 361–399.

NAGY 2002

Nagy, M.: *Hódmezővásárhely-Kishomok. Bestattungsbräuche. Fundanalyse. Die Bevölkerung des Gräberfeldes. Zusammenfassung. Anhang – Tabellen.* In: Bóna, I. – Nagy, M.: *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I.* Budapest 2002, 95–189.

NAGY 2003

Nagy M.: *Hunkori férfisír Budapest-Zuglóból.* In:

Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére 60. születésnapja alkalmából. Szerk.: Viga Gy. – Holló Sz. A. – Cs. Schwalm E. Budapest 2003, 299–325.

PÁRDUCZ 1937

Párducz M.: *II. Provinciális római leletanyag. III. Jazig-kori emlékek. IV. Germán emlékek.* Dolgozatok 13 (1937) 120–177.

PÁRDUCZ 1937a

Párducz M.: *A Jászberény-csegelaposi szarmatakori lelet.* JJÉ 1937, 58–63.

PÁRDUCZ 1950

Párducz M.: *A szarmatakori emlékei Magyarországon, III. — Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns, III.* Budapest 1950.

PÁRDUCZ 1963

Párducz, M.: *Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn.* Budapest 1963.

PÁRDUCZ–KOREK 1948

Párducz M. – Korek J.: *Germán befolyás a Maros-Tisza-Körös-szög késő szarmata emléktárában. — Les éléments germaniques dans la civilisation sarmatique récente de la région limitée par les fleuves Maros, Tisza et Körös.* ArchÉrt 7–9 (1948) 291–312.

R. PETŐ 1981

R. Pető, M.: *Eisenfunde aus der Festung.* In: *Das spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod.* Hrsg.: Mócsy, A. Budapest 1981, 145–147.

POPESCU 1974

Popescu, D.: *Die gepidische Gräberfeld von Morești.* Dacia 18 (1974) 189–238.

QUAST 2003

Quast, D.: *Spätmittelalterlich-frühneuzeitliche Siedlungsspuren auf dem Runden Berg bei Urach (Kreis Reutlingen).* FBW 27 (2003) 1009–1043.

REIB 1993

Reiß, R.: *Reiter, Pferd und Glocke im Spiegel frühmittelalterlicher Grabfunde.* APeA 25 (1993) 272–288.

REIB 1994

Reiß, R.: *Der merowingische Reihengräberfriedhof von Westheim (Kreis Weißenburg-Gunzenhausen).* Nürnberg 1994.

RÓZSA–SZATMÁRI 2002

Rózsa Z. – Szatmári I.: *Ecsefalva, Pusztaborz szarmata temető. — Ecsefalva, Pusztaborz Sarmatian cemetery.* RégKut 1999 (2002) 95–118.

SALAMON 1957

Salamon, Á.: *Gebrauchsgegenstände und Werkzeuge aus Eisen.* In: R. Alföldi, M. – Barkóczi, L. – Fitz, J. – Sz. Póczy, K. – Radnóti, A. – Salamon, Á. – Szilágyi, J. – B. Vágó, E.: *Intercisa (Dunapentele) II. Geschichte der Stadt in der Römerzeit.* Budapest (1957) 365–381.

SALAMON–BARKÓCZI 1971

Salamon, Á. – Barkóczi, L.: *Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts. — IV. század végi, V. század eleji temetkezések Csákváron.* AlbReg 11 (1971) 35–80.

SALAMON–LENGYEL 1980

Salamon, Á. – Lengyel, I.: *Kinship interrelations in fifth-century 'Pannonian' cemetery: an archaeological and palaeobiological sketch of the population fragment buried in the Mőzs cemetery, Hungary*. WA 12 (1980) 93–104.

SALAMON–BARKÓCZI 1978

Salamon Á. – Barkóczi L.: *Régészeti adatok Pannónia későrómai periodizációjához, 376–476.* — *Archäologische Angaben zur spätromischen Periodisation Pannoniens, 376–476*. ArchÉrt 103 (1978) 189–205.

SÁGI 1981

Sági, K.: *Das römische Gräberfeld von Keszthely Dobogó*. Budapest 1981.

SCHOUR–MASSLER 1941

Schour, J. – Massler, M.: *The development of the human dentition*. JADA 28 (1941) 1153–1160.

SCHULZE–DÖRRLAMM 1986

Schulze-Dörrlamm, M.: *Gotische Amulette des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr.* ArchKorr 16 (1986) 347–355.

SCHULZE–DÖRRLAMM 2002

Schulze-Dörrlamm, M.: *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge in Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Teil I. Die Schnallen ohne Beschläg, mit Laschenbeschläg und mit festem Beschläg des 5. bis 7. Jahrhunderts*. Mainz 2002.

SELOV 1965

Шелов, Д. В.: *Раскопки северо-восточного участка Танаиса (1955–1957 гг.)* In: *Древности Нижнего Дона*. Red.: Шелов, Д. В. Москва 1965, 56–129.

SLABE 1975

Slabe, M.: *Dravlje. Grobišče iz časov preseljevanja ljudstev. — Dravlje. Necropoli dall'epoca della migrazione dei popoli*. Ljubljana 1975.

STORGAARD 1994

Storgaard, B.: *The Arslöv Grave and Connections between Funen and the Continent at the End of the Later Roman Iron Age*. ArkStud 10 (1994) 160–167.

STRAUB 2002

Straub, P.: *Die archäologischen Hinterlassenschaften der praelangobardischen Periode in Transdanubien*. In: *Germanen am Plattensee*. Ausstellungskatalog. Red.: Windl, H. Traismauer 2002, 13–16.

SZABÓ 1932

Szabó K.: *Csöngettyű és kolomp a kecskeméti pásztorlás kezén*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője, az „Ethnographia” melléklete 24 (1932) 68–75.

SZABÓ 1990

Szabó J. J.: *Késő római kori – kora népvándorlás kori sír- és telepészlet Füzesabony határában. — Grab und Siedlungsteil aus der späten Römerzeit – frühen Völkerwanderungszeit in der Gemarkung von Füzesabony, Nordungarn*. Agria 25–26 (1989–1990) 1990, 175–192.

SZÉKELY 1945

Székely Z.: *A tekerőpataki népvándorlaskori lelet*. FolArch 5 (1945) 95–99.

SZEKERES–SZEKERES 1994

Szekeres L. – Szekeres Á.: *Szarmata és XI. századi temetők Verasicson*. Szabadka 1994.

SZENTPÉTERI 2002

Szentpéteri, J. (Hrsg.): *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa I–II*. Budapest 2002.

SZEREMLEI 1900

Szeremlei S.: *Hód-Mező-Vásárhely története I. Hódmezővásárhely 1900*.

SZMILENKO–RAJCSEVSZKIJ 1967

Смиленко, А. Т. – Брайчевский, М. Ю.: *Черняховское поселение в селе Леськи близ города Черкассы. История и археология юго-западных областей СССР начала нашей эры*. Москва 1967, 35–135.

TEJRAL 1988

Tejral, J.: *Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donauraum*. ArchAust 72 (1988) 223–304.

TEJRAL 2003

Tejral, J.: *Zur Frage der germanisch-sarmatischen kulturellen Beziehungen an der Wende von älteren zur jüngeren Kaiserzeit*. In: *Kontakt – Kooperation – Konflikt*. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. Hrsg.: C. von Carnap-Bornheim. Neumünster 2003, 239–274.

TEICHNER 1999

Teichner, F.: *Kahl a. Main. Siedlung und Gräberfeld der Völkerwanderungszeit*. Kallmünz 1999.

TEMPELMANN–MAÇZYŃSKA 1985

Tempelmann-Mańczyńska, M.: *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*. Mainz 1985.

TETTAMANTI 1977

Tettamanti S.: *Avarkori öntőminta Vácraól. — Awarenzeitliche Gussform aus Vác*. ArchÉrt 104 (1977) 79–85.

TIMOSCSUK–VINOKUR 1964

Тимошук, Б. А. – Винокур, И. С.: *Памятники черняховской культуры на Буковине*. МИА 116 (1964) 186–195.

TOMKA 2001

Tomka P.: *Az árpási 5. századi sír. — The Grave of Árpás from the 5th century*. Arrabona 39 (2001) 161–181.

TOPÁL 2002

Topál, J.: *Musikalische Denkmäler in der römischen Sammlung von Aquincum (Budapest)*. SMASH 43 (2002) 1–15.

TOVORNIK 2002

Tovornik, V.: *Das bajuwarische Gräberfeld von Schwannenstadt, Oberösterreich*. Innsbruck 2002.

H. VADAY 1989

H. Vaday, A.: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*. Budapest 1989.

VADAY–DOMBORÓCZKI 2001

Vaday, A. – Domboróczki, L.: *Mezőszemere, Kismari-fenék. Spätkaiser-frühvölkerwanderung-*

zeitliches Gräberfeldsdetail. — *Mezőszemere-Kismari-fenék. Késő-császárkori-kora-népvándorláskori temetőrészlet.* *Agria* 37 (2001) 5–206.

H. VADAY-SZŐKE 1983

H. Vaday A. – Szőke B. M.: *Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókereszten. — Sarmatisches Gräberfeld und gepidisches Grab in Endröd-Szujókereszt.* *ComArchHung* 1983, 79–132.

VIDA 2002

Vida, T.: *Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt, Amulette in der Awarenzeit. — Pogány és keresztény elemek az avarkori hitvilágban, avarkori amulettek.* *ZalMúz* 11 (2002) 179–209.

VÖRÖS 1981

Vörös G.: *Adatok a szarmatakori női viselethez. — Angaben zur sarmatenzeitlichen Frauentracht.* *ComArchHung* 1981, 121–135.

VÖRÖS 2003

Vörös G.: *Barbárok a római birodalom határvidékén. Régészeti leletek a madarasi szarmata temetőből (Bács-Kiskun megye). Kiállítási katalógus.* Szeged 2003.

WERNER 1949

Werner, J.: *Eberzier von Monceau-le-Neuf (Dép.*

Aisne). Ein Beitrag zur Entstehung der völkerwanderungszeitlichen Eberhelme. *ActaArch* 20 (1949) 248–257.

WERNER 1956

Werner, J.: *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches.* München 1956.

WERNER 1988

Werner, J.: *Dančeni und Bangstrup. Untersuchungen zur Černjachov-Kultur zwischen Sereth und Dnestr und zu den 'Reichtumszentren' auf Fünen.* *BonnJahr* 188 (1988) 241–286.

ZASETSKAIA 1994

Засецкайя, Ч. Д.: *Евѣунѡдръ еѣлаіѣѣа ѣ ѣііѡннѣѡ ннлдіѣ ѡ ѡіііѣѡѣ ѣдіѡѡ (ѣіііѡ IV–V ѡѡ.). — Nomadic culture of the south russian steppelands: the end of the fourth and the fifth centuries A. D.* *Нѣѣѣ-Дннлдіѡѡѡ* 1994.

ZOTOVIĆ 1981

Zotović, L.: *Nekropola iz vremena seobe naroda sa uže gradske teritorije Viminacija. — Necropole du territoriale municipal de Viminacium de la periode des migrations des peuples.* *Starinar* 31 (1980) 1981, 96–115.

5th century child grave with amulets and iron bell from Mártély (Csongrád County)

Katalin B. Nagy, archaeologist of the Tornyai János Museum, carried out a rescue excavation at the borderland of Mártély close to the former „szegfüi csárda“, in 1975. Mártély lies at the northern part of a backwater of the river Tisza (Fig. 1, 3). The rescue excavation took place at the southern part of the Hódmezővásárhely-Szentes railway line. The excavation revealed Bronze Age burials and sherds belonging to prehistoric, Sarmatian and Árpadian periods. Next to a Sarmatian pit (pit 2) on the surface, washed out by rain, several glass beads and a pierced animal tooth were found by the leader of the excavation and the restorer.

After widening the exploratory trench, a few centimeters below the surface a burial of a child with grave goods was revealed. In the following section a description of the burial and grave goods is provided (Fig. 2).

The grave was N-S oriented. The length of the body is approximately 70 cm and the child was approximately 1-1,5 years old. The skeleton was badly preserved and the right radial, feet and hand bones were missing. The fragmented skull was lifted en bloc and taken to the museum. The child had two different types of strings of beads.

1: One of the strings was composed of small yellow and black beads. The light yellow polished beads were millet shape and were probably made from shell. These beads were threaded in two lines next to each other (Fig. 2, 1a; 3, 1; 7, 4).

2: The second string was made of bigger green, dark blue, white, yellow and red glass beads and one bone bead (Fig. 2, 1 a; 3, 2; 7, 5).

3: Amongst the bigger beads on the left hand side of the mandible, a fragmented bronze disk was observed. The front of the disk is slightly convex. On the back of the disk a small soldered lug for suspension can be observed. The middle of the lug was thinned due to use (Fig. 2, 1a; 3, 4; 7, 1).

4: At the middle of the mandible a silver plate lunula was uncovered. The widest part of the lunula was pierced. Two crescents were incised on the reverse side. (Fig. 2, 1a; 3, 5; 7, 2).

5: A pendant made of a deer canine was found above the lunula. Both surface of the pendant and the hole in it are very worn (Fig. 3, 3; 7, 3).

6: Next to the right pelvis a bone belt buckle or suspensory ring was observed. The object was made of a horse or cow vertebra (Fig. 2, 1b; 4, 1; 7, 6).

7: Next to the buckle large transparent dark blue, dark green and black coloured dotted glass beads were found. The dots were made in blue, green, white and red colours (Fig. 2, 1b; 5, 1-7; 7, 11). Next to the left forearm an amber and a green glass bead were observed (Fig. 3, 6-7; 7, 8-9).

8: Next to the right pelvis a pendant made of a horse's lower leg bone was found. There was a hole in it, its surface was polished and decorated with an incised dotted circle. The surface and the hole are heavily worn (Fig. 4, 2; 7, 9).

9: Also next to the right pelvis there was a pendant made from a dog or wolf long bone. On the middle of its surface, discolouration was observed that resulted from a metal object (Fig. 2, 1b; 4, 4; 7, 12).

10: Next to the right side of the upper part of the femur was a sheep or goat bone object. The surface of the object is polished and the side exhibits a triangular-shaped cut. One end of the object is closed that exhibits a 0,2 mm diameter hole. The edges of the hole are irregular and it is probably not a drilled hole. The other end of the object was cut open along a straight line. Use wear could not be recognised on the tool (Fig. 2, 1b; 4, 3; 7, 7).

11: Under the right pelvis a pendant was observed, made from a wild boar tusk. The root end of the tusk was cut with a squared slot and it was pierced. The surface of the tusk is polished and heavily worn. Around the hole and on the inner side rust discolouration can be observed. The pointed end of the tusk was cut into an edge by a sharp tool (Fig. 2, 1b; 6, 3; 8, 1).

12-13: Where the right hand should have been two wild boar tusk pendants were placed. The pendants were made of the right tusks of two wild boars. The pendants are polished and their pointed ends were thinned and slightly polished. The holes in both

objects were heavily worn (Fig. 2, 1b; 6, 1–2; 8, 2–3).

14: Alongside one of the wild boar tusks, a truncated cone shaped iron bell was found. The bell was placed upside down in the grave. The bell was made of iron and it was covered with copper. The bell was hammered to its shape. The bell was heavily rusted both inside and outside over the major part of its body (Fig. 2, 1b; 5, 8; 13, 6).

15: Iron pendant(?). The object was fragmented and it was difficult to reconstruct its shape. The pieces were found next to each other but do not form to a recognisable shape (Fig. 2, 1; 4, 5–6).

16: Burnt bone fragments of a small animal

In the following section the analogies and the chronological position of the finds are outlined. A natural elevation called 'Csanyi part' was a dry area even before the regulation of the river Tisza. Archaeological finds have been recorded from the area since the 1880s.

The first graves of a late Avar cemetery were revealed in 1884 during the construction works of a bank (SZENTPÉTERI 2002, 235) (Fig. 1, 2b). In 1891 and 1897 apart from the Avar burials many graves were uncovered that belonged to the migration period and possibly to Germanic tribes. The finds from these graves could not be identified any longer (SZEREMLEI 1900, 467; PÁRDUCZ 1937, 175). A fibula pair with a triangular head was reported by E. Beninger from Mártély (BENINGER 1931, 16, Nr. 17). Attila Kiss (KISS 1981, 198–199) tried to discover more about the fibulae, the author of this article could not gain any more information about the fibula pair than was already found by him. Dezső Csallány (CSALLÁNY 1961, Taf. 218, 11) published a drawing of a triangular headed fibula that belongs to the Delhaes collection (InvNum. 61.119.1). In considering the scattered finds, there is a high probability that at 'Csanyi part', north from the Avar cemetery, a smaller cemetery was also found that can be dated to the 4–5th century. The burial of the child described above was probably part of this cemetery.

The burial of the child from Mártély was first dated to the Avar period in 1985 when it was put on a display in an exhibition about the Avars in Frankfurt am Main (KÜRTI-MENGHIN 1985, 92, Abb. 90, 47). The corpus of the Avar finds discusses this grave as early Avar (SZENTPÉTERI 2002, 235). It is considered here that the publication of this burial has important implications in understanding both the Hun and Avar periods.

Amongst the finds the dotted, spherical glass beads deserve more consideration (TEMPELMAN-MĄCZYŃSKA 1985, 47, Typ 198) (Fig. 5, 1–7). According to F. Teichner (TEICHNER 1999, 84–85,

228–231, Taf. 74) the basic blue coloured glass beads were made from the 3rd century in workshops in Dacia and along the Danube. Glass beads belonging to this type reached the Sarmatians and Germanic tribes along the Danube, Elba and Rhone. The blue dotted beads were characteristic in the Tisza region and southern Great Hungarian Plain and appear with finds that can be dated to the end of the 4th and beginning of 5th century. This type of bead appears in small number (1–2 in one person's possession) and only rarely in greater number. In the Great Hungarian Plain in the graves of women with plate fibulae — Csongrád, Gyula, Makó, Mád, Tiszalök — blue glass beads are the commonest type (TEICHNER 1999, 230).

As mentioned above only a small number of dotted glass beads are placed in graves. However this burial had seven beads. It is considered that the dark coloured dotted glass beads in this grave of the child were amulets. The number seven is often considered to be important. Apart from this it must also be noted that the beads were placed in the grave in a period (4–5th century) when relatively more beads were available.

The disk (Fig. 3, 4) and crescent (Fig. 3, 5) shaped pendants from Mártély show relation with Sarmatian torque pendants. An analogous lunula made of silver foil (Fig. 9, 18) has been found at Mezőszemere from grave 31 (Fig. 9, 16) and from Csongrád-Kettőshalmi dűlő (Fig. 9, 17). Analysis of the use of disc and crescent shaped pendants indicates that celestial symbols played an important role in the belief system of Sarmatians (KERÉNYI 1956, 19–20) and Huns (ASZT-KOVÁCS 1999, 51–52).

The third amulet of the necklace was a deer tooth (Fig. 3, 3) that can often be found in graves of children and women from the 3–5th centuries (Endrőd-Szujókereszt grave 49, Jászberény-Csegelepos, Tápé-Malajdok "A" grave 24, Viminacium/Stari Kostolac-Burdelj, Szécsény). The bone ring (Fig. 10, 1) shows similar characteristics to the one found in the Černjachov culture at Frunzovka (KRAVCSENKO 1967, 162–163, Ris. 2, 1, 3) (Fig. 10, 2). A geographically closer analogy to the bone buckle can be found in a grave of a man in Singidunum (SCHULZE-DÖRRLLAMM 2002, 12, Abb. 4, 2) (Fig. 10, 3). At the Hódmezővásárhely-Dilinka-Franciszti brickfactory in the Gepidic cemetery a similar bone buckle was found (CSALLÁNY 1961, 125, Taf. 230, 14) (Fig. 10, 4). The wild boar tusk amulets (Fig. 6, 1–3) are not common finds in the Carpathian Basin. Within the territory of the Sintanna-di-Mureș – Černjachov culture, A. Kokowski reports seventeen wild boar tusk amulets from nine sites. The greatest number of wild boar tusk amulets was uncovered at the cemetery of Masłomęcz, in east Poland, from seven graves (KOKOWSKI 2001,

203–209, Abb. 2). On rare occasions, wild boar tusk amulets have been found within Pannonia in late Roman burials (Tokod grave 5, Szentendre grave 28), and 5th century child burials of Germanic tribes (Mözs, Csongrád-Kaszárnya grave 131).

Judging from the characteristics of the piercing in the biggest tusk from Mártély (Fig. 6, 3), it can be assumed that it was not originally intended to be an amulet. Rather, it was probably altered in order to fit in a metal casing and may have decorated the forepiece of a leather helmet. A pair of wild boar tusks found in grave 2 in Moceau-le-Neuf was described by J. Werner as helmet decoration (WERNER 1949). This assumption was proved by excavations where such tusks were found in situ such as at Schwannstadt (TOVORNIK 2002, 51–52, 122, Taf. 40, 1–6) (Fig. 12, 2) and Peigen (FREEDEN 1993, 167–168, Abb. 7) (Fig. 11, 9).

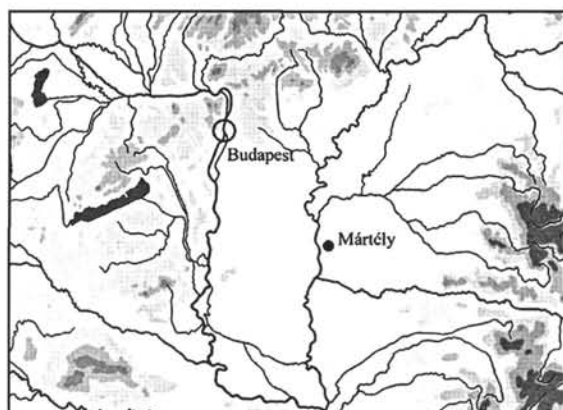
A peculiar find in the grave of the child from Mártély is the bone tool (Fig. 4, 3). One end of the pierced bone object is closed and for this reason it could not have been a part of a musical instrument. Similar objects were found at the settlement of Čerňachov (Fig. 10, 5–6), in a grave of a child in an Avar cemetery at Kölked-Feketekapu "B" (Fig. 10, 7) and 6–7th century kurgans along the river Volga also revealed similar finds (Fig. 10, 8–9). Russian archaeologists consider that the object may have been used as a feeder (BAGAUTDINOV–BOGATCHEV–ZUBOV 1998, 135, Ris. 35, 1–6).

In the grave of the girl from Mártély alongside the amulet collection an iron bell with copper coating was also revealed (Fig. 5, 8). The bell belongs to a Roman type 1 iron bell category as classified by Á. Salamon on the basis of finds from Intercisa. This bell type can be characterised by truncated cone shape, straight side and arched strap handle that continues inside the bell. The bell was made of an iron plate by hammering and bending and the parts were bolted together. This type of Roman bells were coated with copper prior to fitting them with a clapper (SALAMON 1957, 373–374, Taf. 72, 1–4). In Pannonia between the 3rd and 5th centuries such bells were made with a similar technique although the sizes show considerable variety. In the settlements of the western provinces several dozens of

iron bells with copper coating have been found. During the Roman period iron bells were rarely placed in graves, with some exceptions such as in a grave of a man at Pilismarót, Öregek dűlője grave 4 (BARKÓCZI 1960, 113, 3. ábra 12). In a Hun period (5th century) male burial from Budapest-Zugló a big iron bell with copper coating was found alongside horse bits and horse equipment (NAGY 2003, 303–304, 4. kép 1) (Fig. 13, 7). Smaller bells are also known from Hun burials in southern Russia such as in Beljaus and Antonovka (BÓNA 1993, 252–253). It was R. Reiß who assessed the characteristics of burials with horse and bells from the Migration period. He argued that the bell functioned as a protective device against spells on grazing animals such as horse, cattle, sheep and pig. The bells that were placed in burials may have had similar symbolic value to the amulets (REIß 1993, 272; REIß 1994, 34–39). From the Avar period a bell was found in a grave of a man alongside weapons (Kölked-Feketekapu A, grave 471) and also in a grave of a one year old (Terehegy grave 4) (Fig. 13, 3).

The bells from Kölked, Terehegy and Gátér (Fig. 13, 4–5) belong to Salamon Roman type 1 and it is interesting that the remains of the copper covering could not be observed on them. Analogies of the most prominent finds in the child burial from Mártély, such as the lunula, dotted glass beads and bone buckle are characteristic of the late Roman period in particular the 5th century. The wild boar tusk pendant and the iron bell are representative for the late Roman and Avar periods. Pendants and helmet decorations made of wild boar tusk can be found in the 4th and 5th century in Gallia, Britannia and Raetia, but appear as helmet decorations within the cemeteries of Alamann-Frank occupation area during the 5–7th centuries. The copper covering on the bell from Mártély is indicative of Roman craftsmanship which was still in use during the Hun period. It is considered that the burial type and the examination of the grave goods of the child from Mártély can be better dated to the 4–5th centuries than to the Avar period.

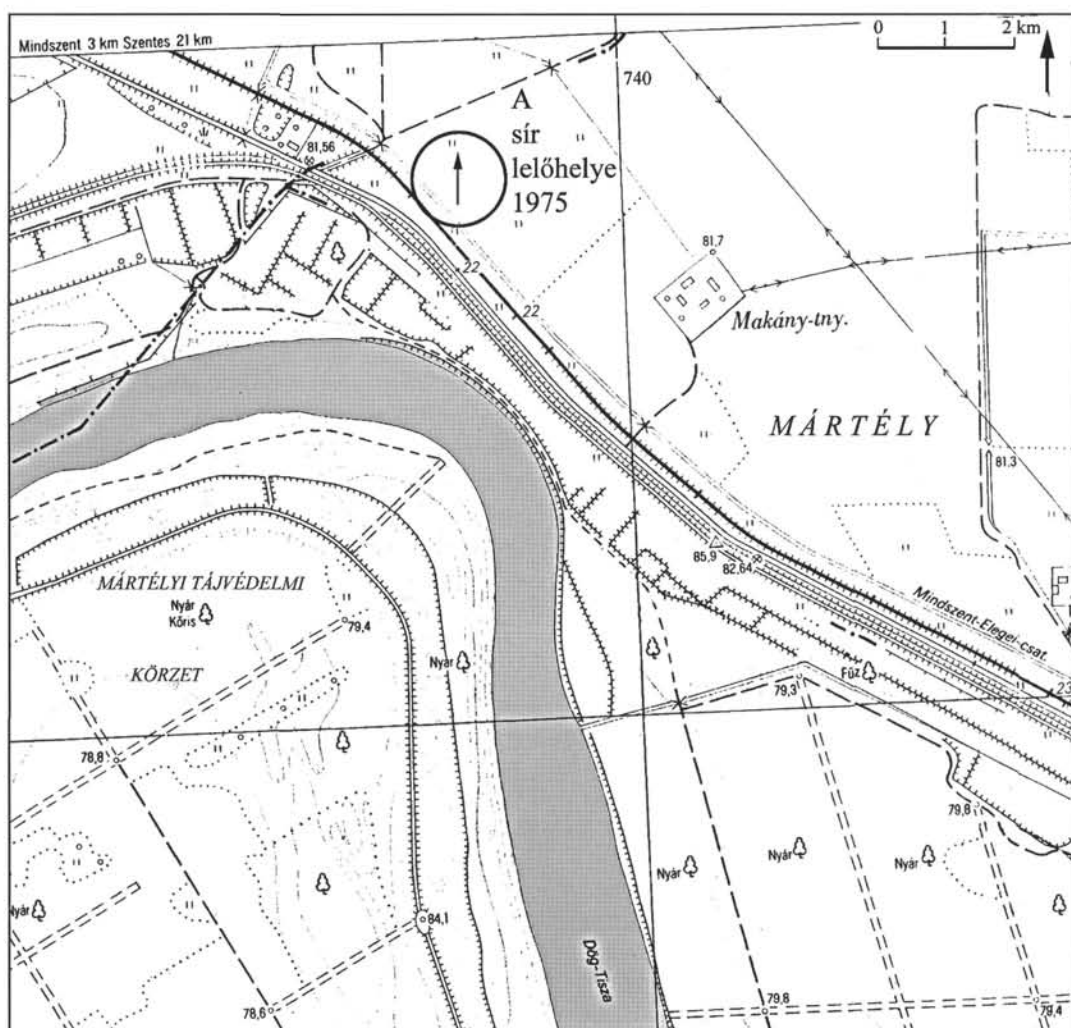
Translated by Eszter Kreiter

1

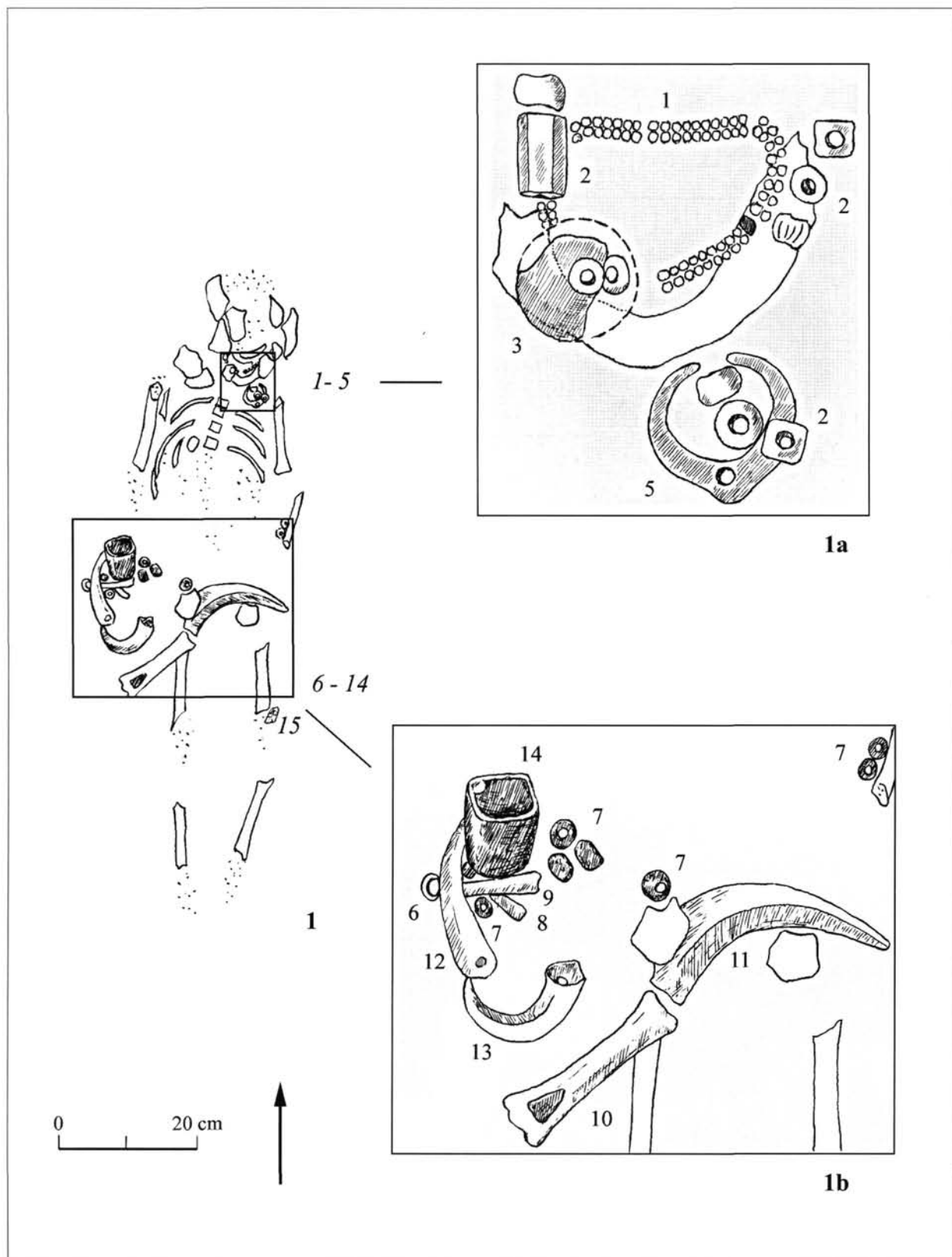

2

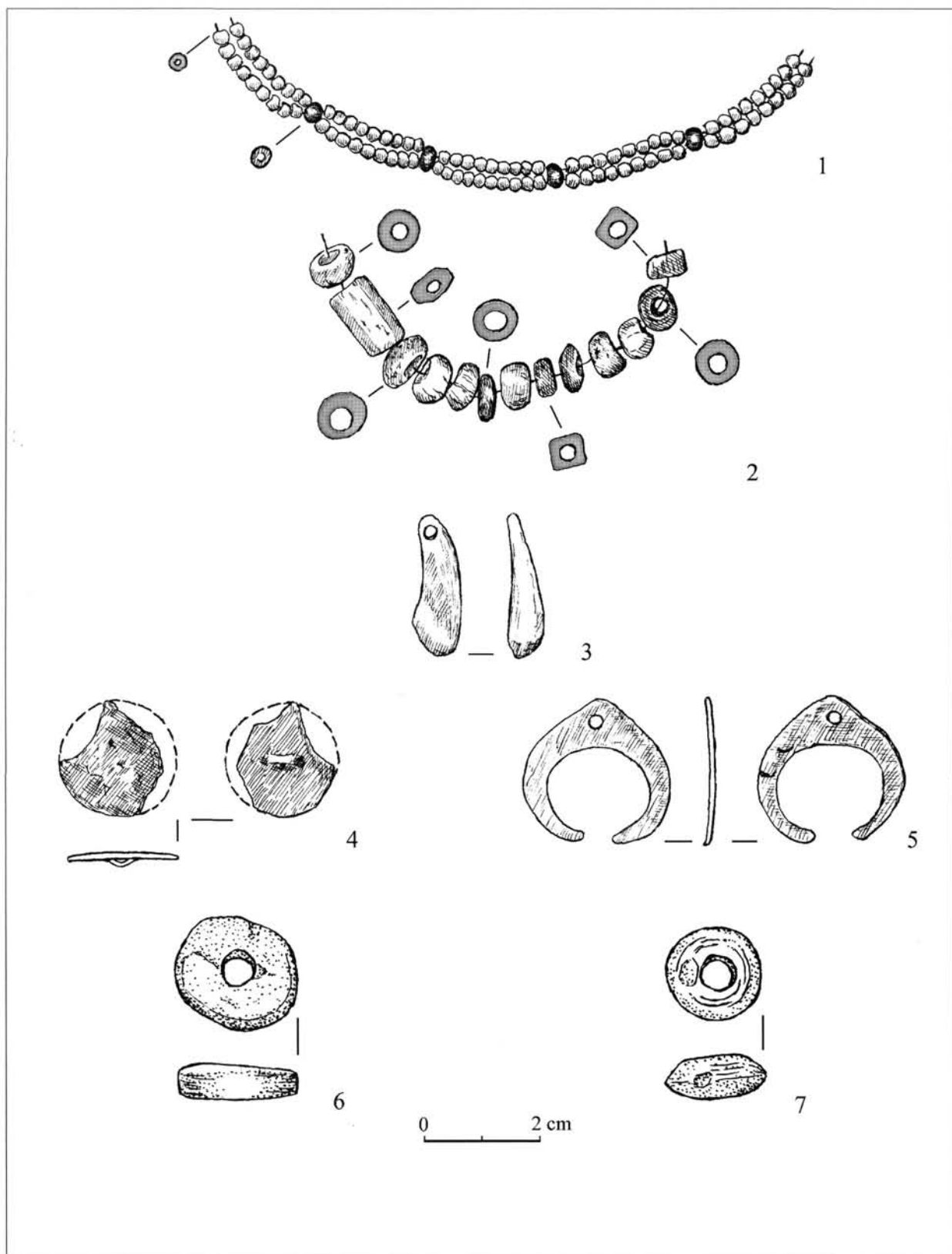

3

1. kép: 1: Mártély (Csongrád m.) – Mártély (Csongrád C.); 2: A. A gyermeksírr lelőhelye – The site of the child burial; B. A késő avar temető lelőhelye (SZEREMLEI 1900, 61. kép részlete) – The site of the Late Avar cemetery; 3: A gyermeksírr lelőhelye (1975) – The site of the child burial

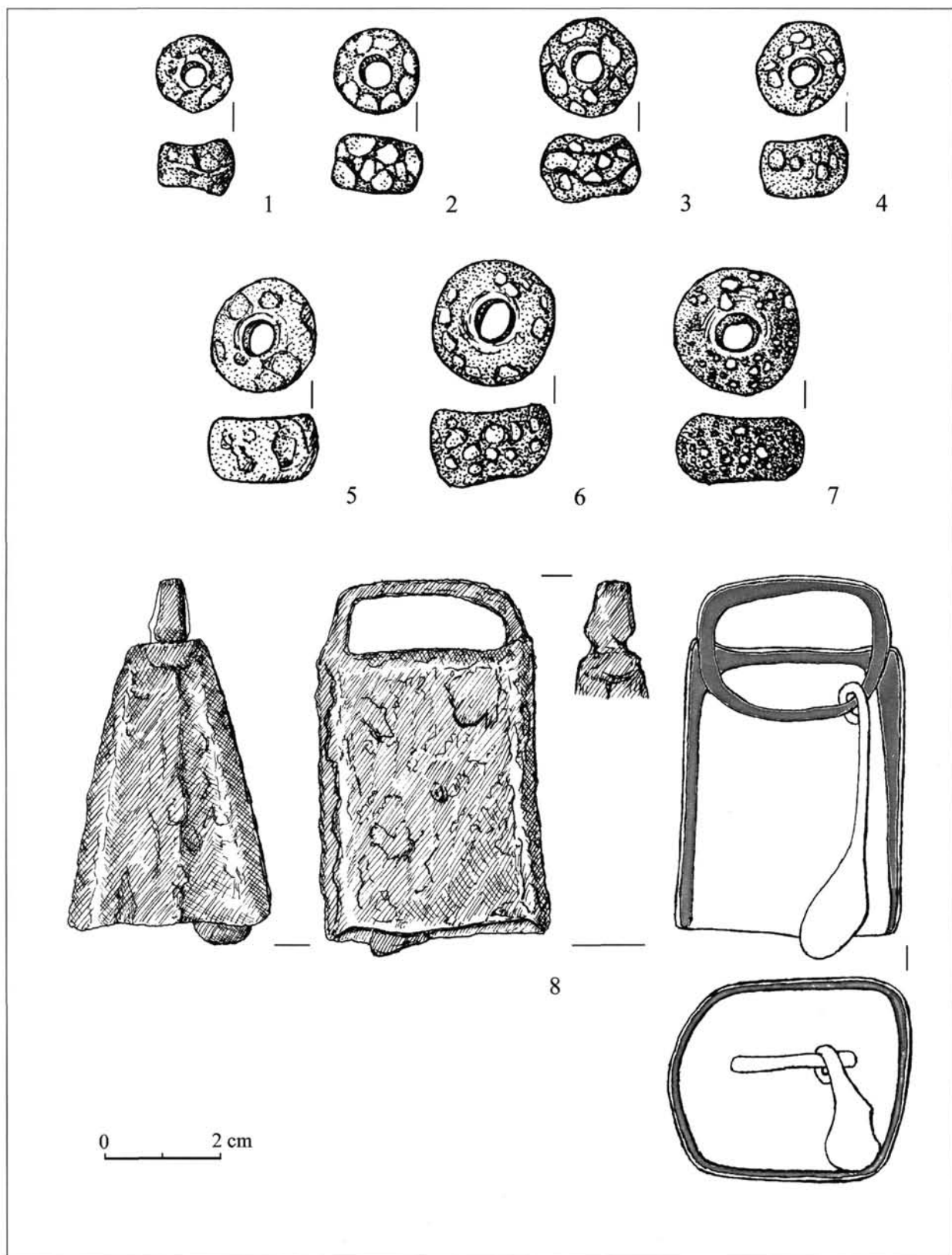
2. kép: Mártély; 1: Sírrajz; 1a-b: Részletek (B. Nagy Katalin – Szőke Ágnes 1975-ben készített rajza nyomán)
 1: Drawing of the grave; 1a-b: Details

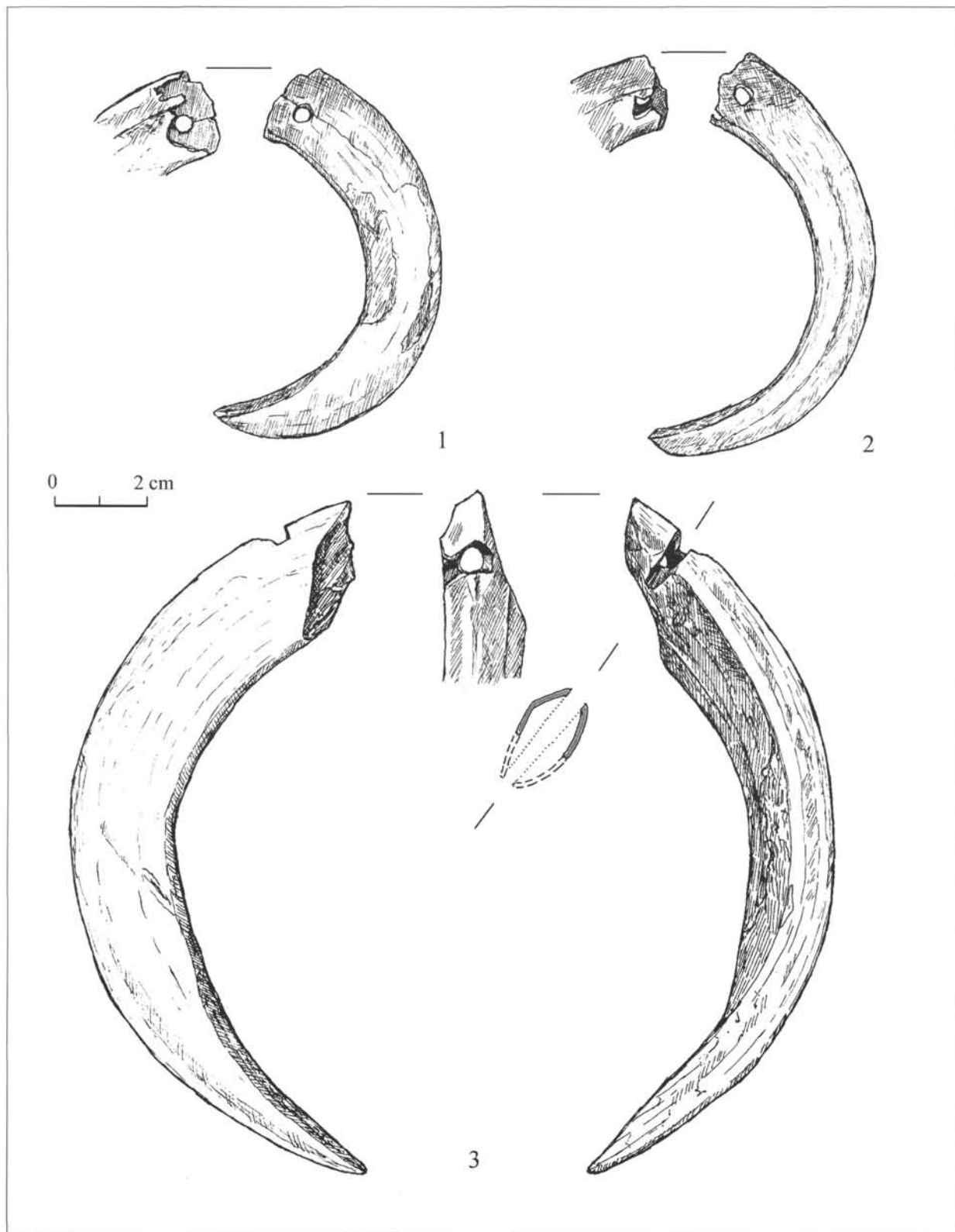
3. kép: Mártély; 1–2: Kagyló(?), üveg- és csontgyöngyök – Shell(?), glass and bone beads; 3: Szarvasfog csüngő – Deer canine pendant; 4: Bronz korongcsüngő – Bronze disc pendant; 5: Ezüst lunula – Silver lunula; 6: Borostyángyöngy – Amber bead; 7: Üveggyöngy – Glass bead

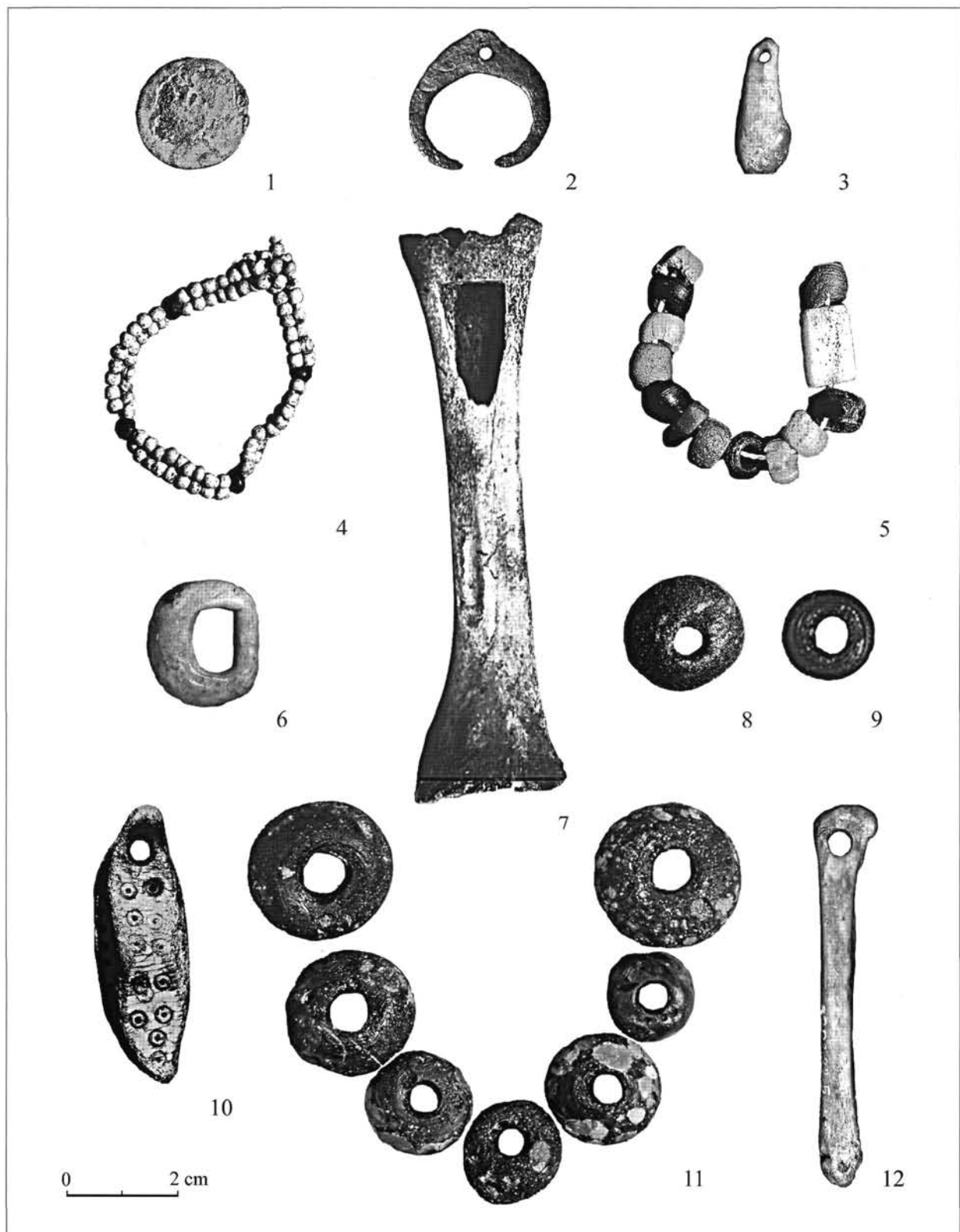
4. kép: Mártély; 1: Csont csatkeret – Bone buckle; 2: Ló lábcsont amulett – Pendant made of a bone of a horse's lower leg; 3: Csonteszköz – Bone tool; 4: Csontcsüngő – Bone pendant; 5–6: Vaslemez töredékek – Iron fragments

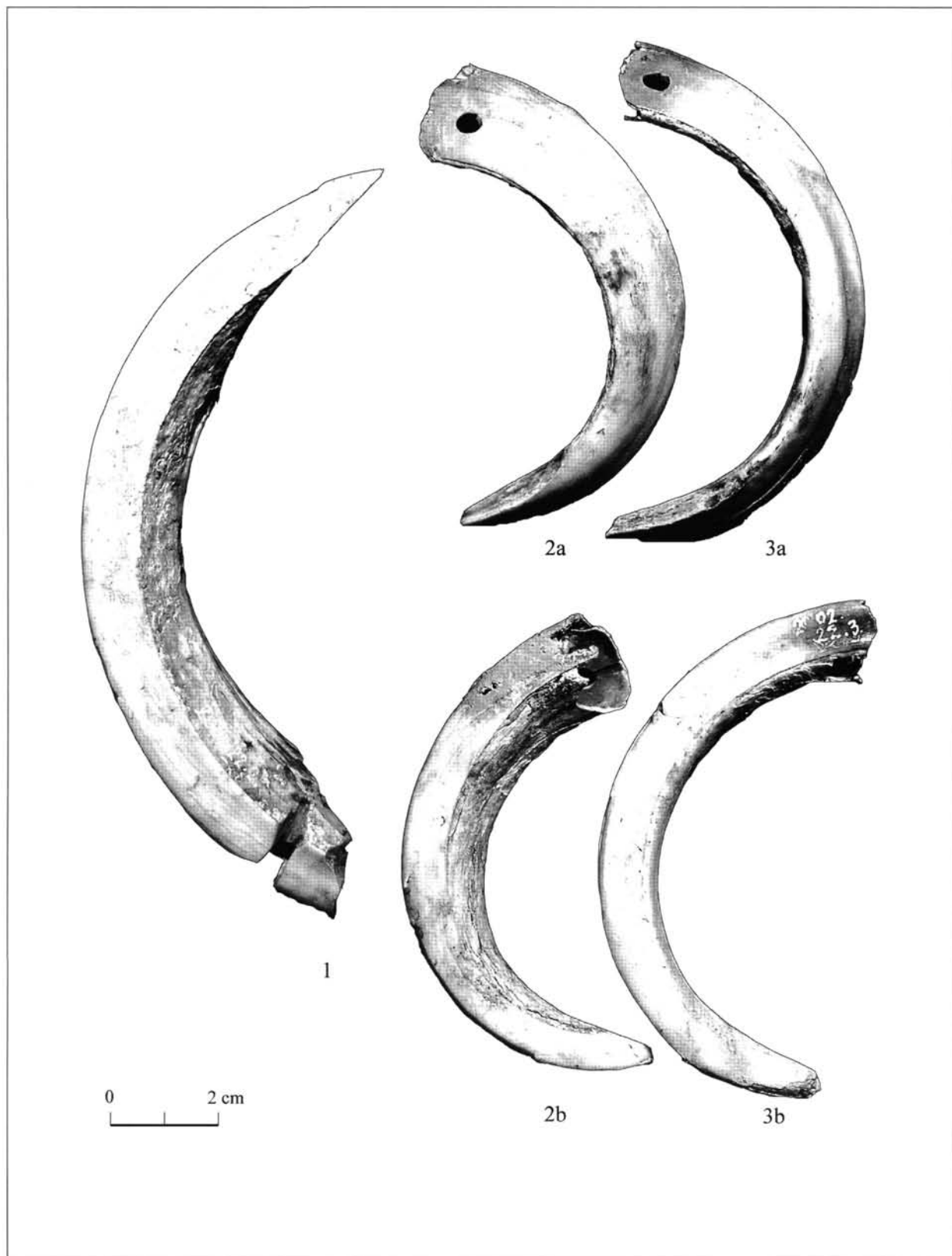
5. kép: Mártély; 1–7: Pettyes üvegyöngyök – Dotted glass beads; 8: Rézbevonatos vascső – Iron copper coated iron bell

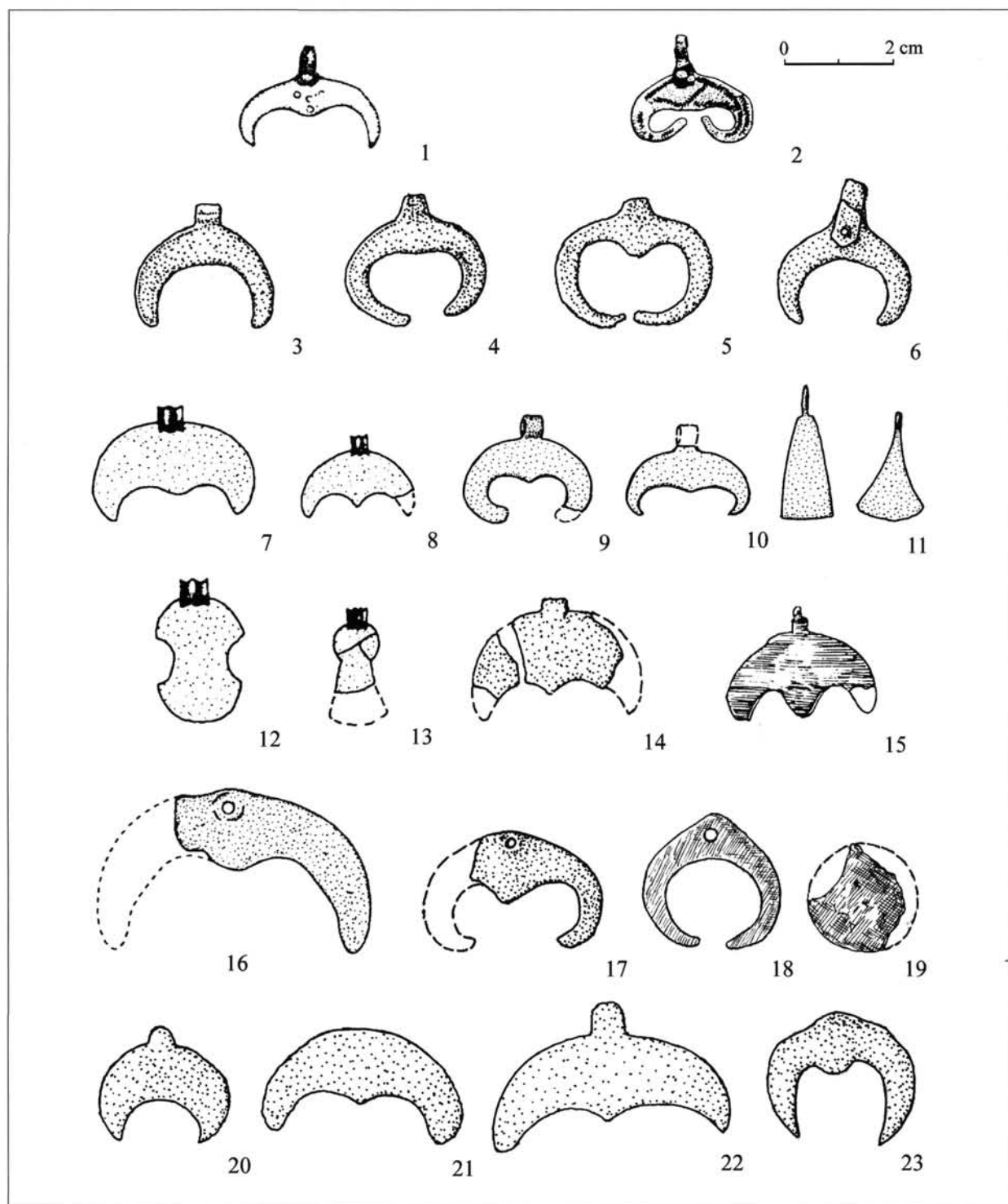
6. kép: Mártély; 1–2: Vadkanagyar csüngők – Wild boar tusk amulets; 3: Vadkanagyar – Wild boar tusk

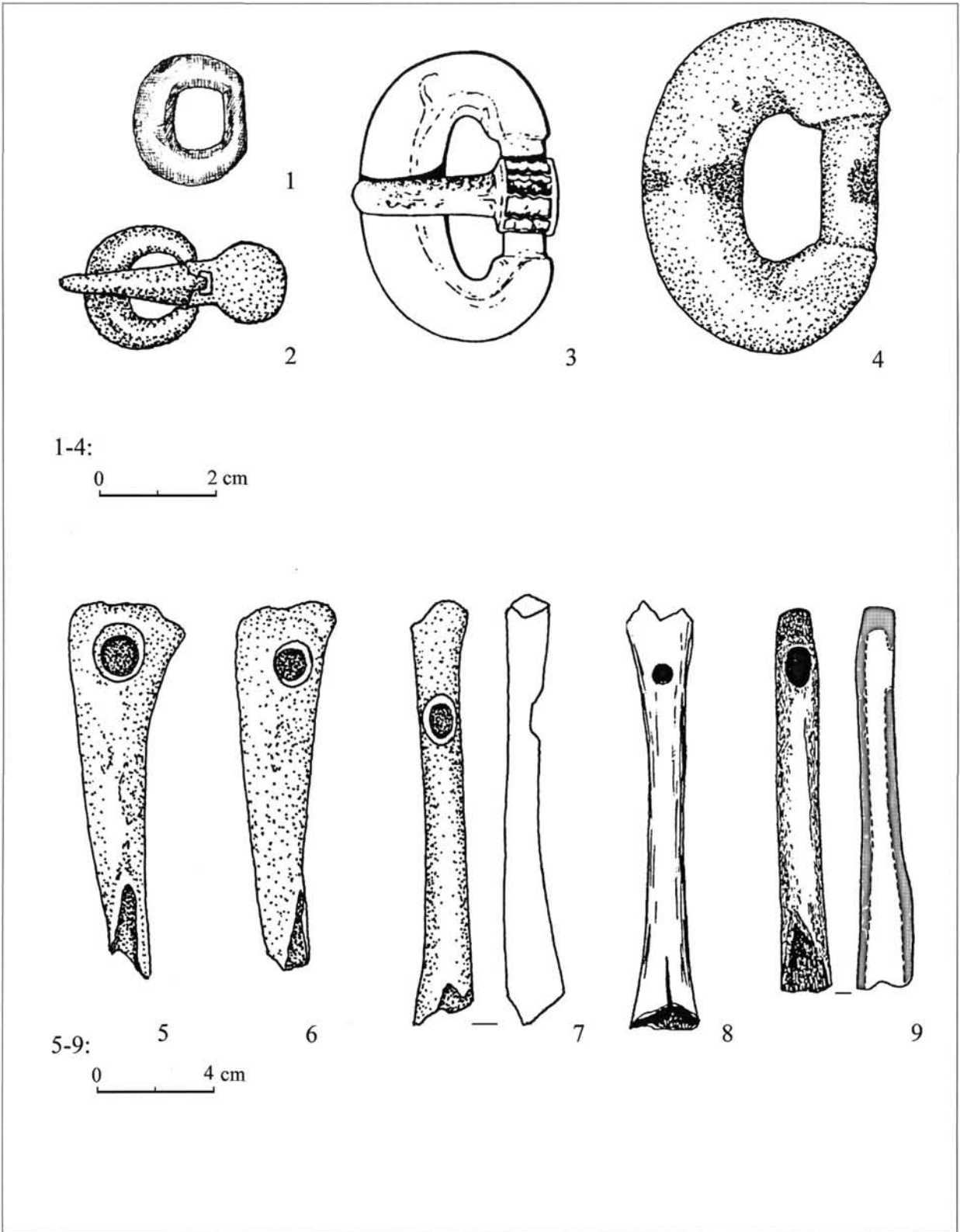
7. kép: Mártély; 1: Bronzkorong – Bronze disc; 2: Ezüst lunula – Silver lunula; 3: Szarvasfog csüngő – Deer canine pendant; 4: Kagyló(?)- és üvegyöngyök – Shell(?) and glass beads; 5: Csont- és üvegyöngyök – Bone and glass beads; 6: Csont csatkeret – Bone buckle; 7: Csonteszköz – Bone tool; 8: Borostyángyöngy – Amber bead; 9: Üvegyöngy – Glass bead; 10: Csontcsüngő – Bone pendant; 11: Üvegyöngyök – Glass beads; 12: Csontcsüngő – Bone pendant

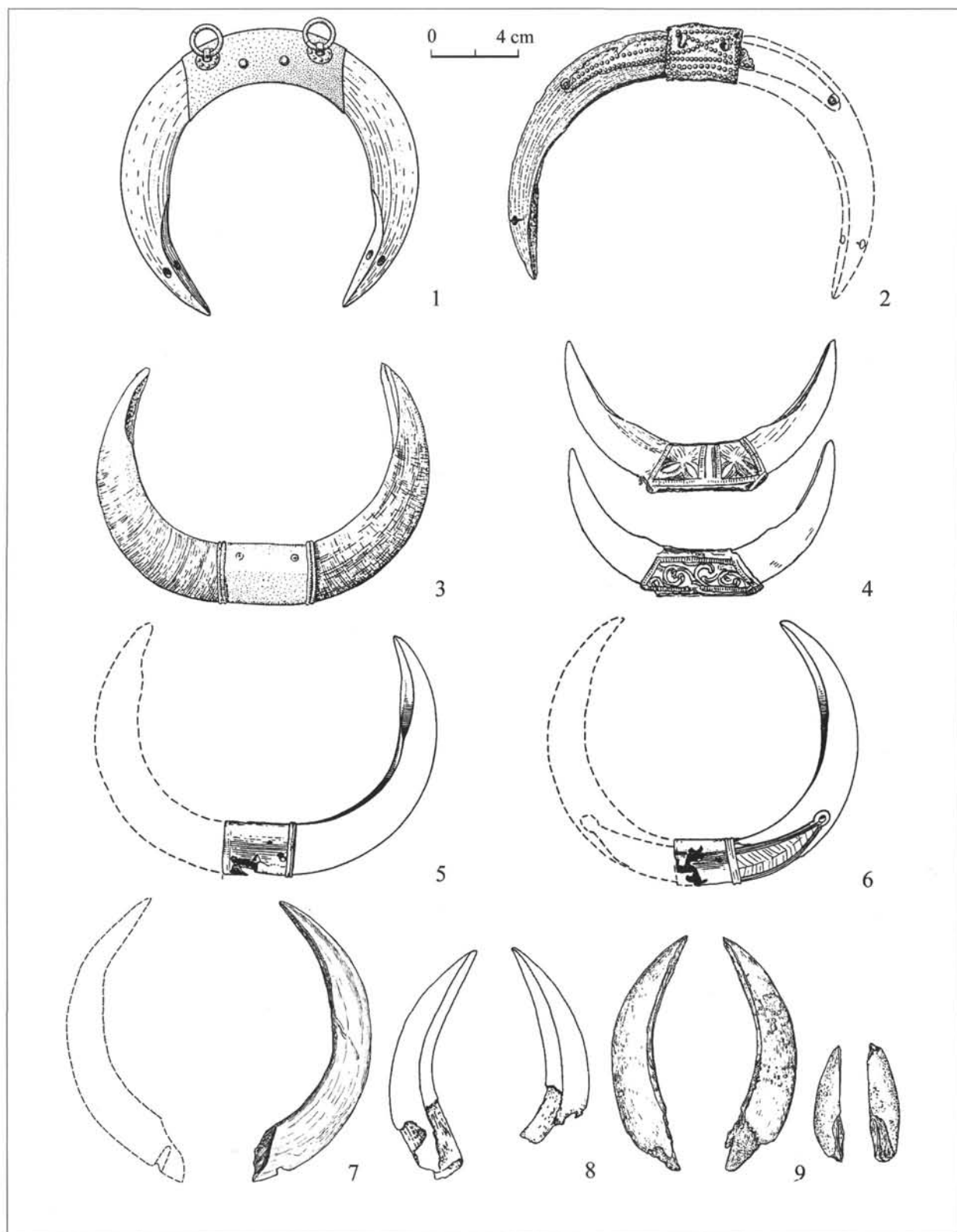
8. kép: Mártély; 1–3: Vadkanagyardak – Wild boar tusks

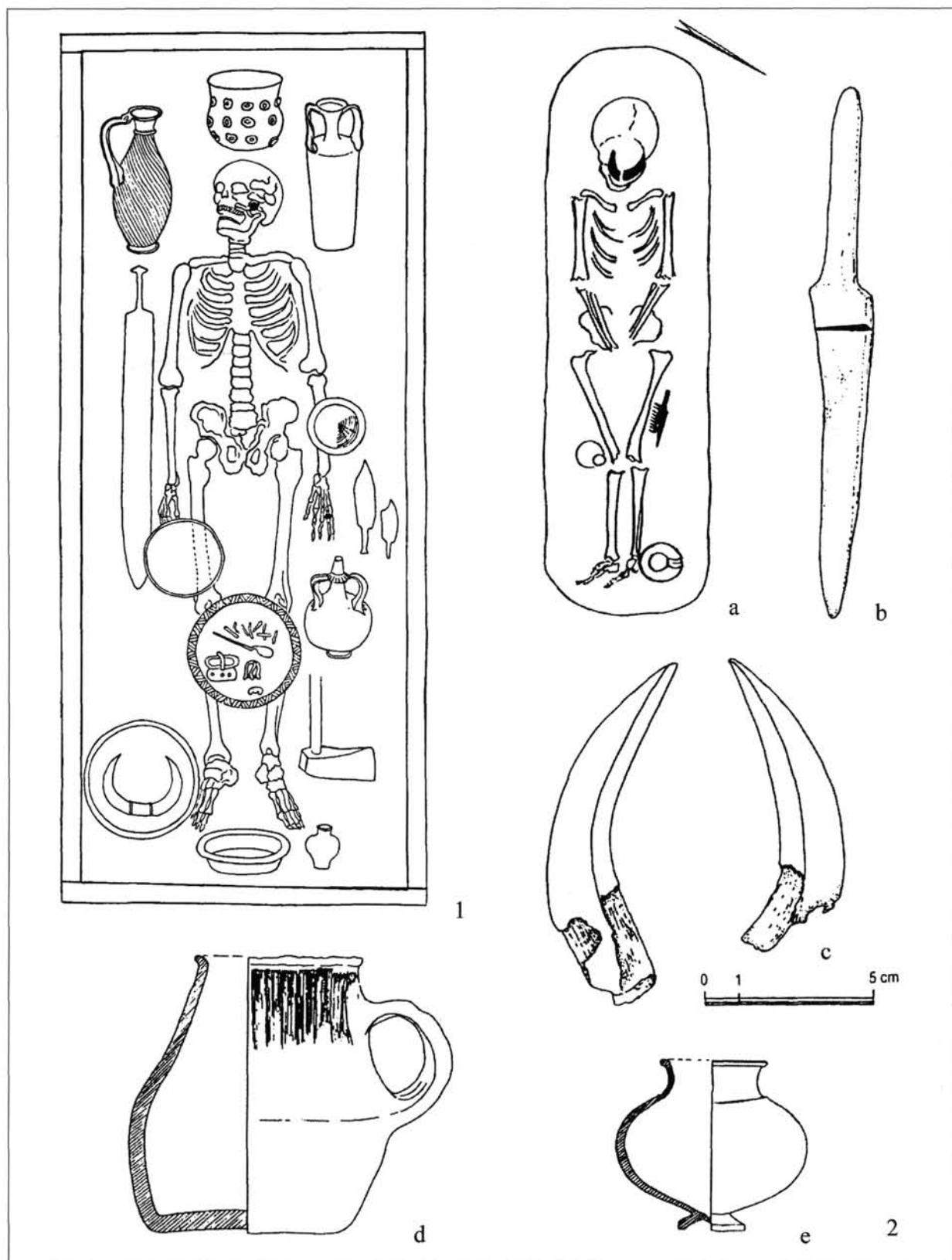
9. kép: 4–5. századi ezüst és bronz lunulák és csüngők – Silver and bronze lunulae and pendants from 4–5th centuries
 1: Füzesabony-Pusztaszikszói gyümölcsös 1. sír (SZABÓ 1990, 4. kép 5); 2: Kiskundorozsma-Subasa 138. sír (BOZSIK 2003, 2. kép 3); 3–4: Madaras-Halmok 119. sír; 5: Madaras-Halmok 291. sír; 6: Madaras-Halmok 657. sír (VÖRÖS 2003, 27–29); 7–8, 12–13: Sármellék-Égenföld (MÜLLER 1998, Abb. 1); 9–11: Szekszárd-Palánk 217. sír (KISS 1996, Abb. 6); 14: Viminacium/Stari Kostolac-Burdelj 63. sír (ZOTOVIĆ 1981, T. XV); 15: „Bökénymindszent“ (CSALLÁNY 1961, Taf. 106); 16: Mezőszemere-Kismari-fenek 31. sír (VADAY-DOMBORÓCZKI 2001, Abb. 16); 17: Csongrád-Kettőshalmi dűlő (CSALLÁNY 1961, Taf. 211, 6); 18–19: Mártély; 20–22: Tekerőpatak/Valea Stîmba (SZÉKELY 1945, 1. kép); 23: Verucics 77. sír (SZEKERES-SZEKERES 1994, IX. t. 5)

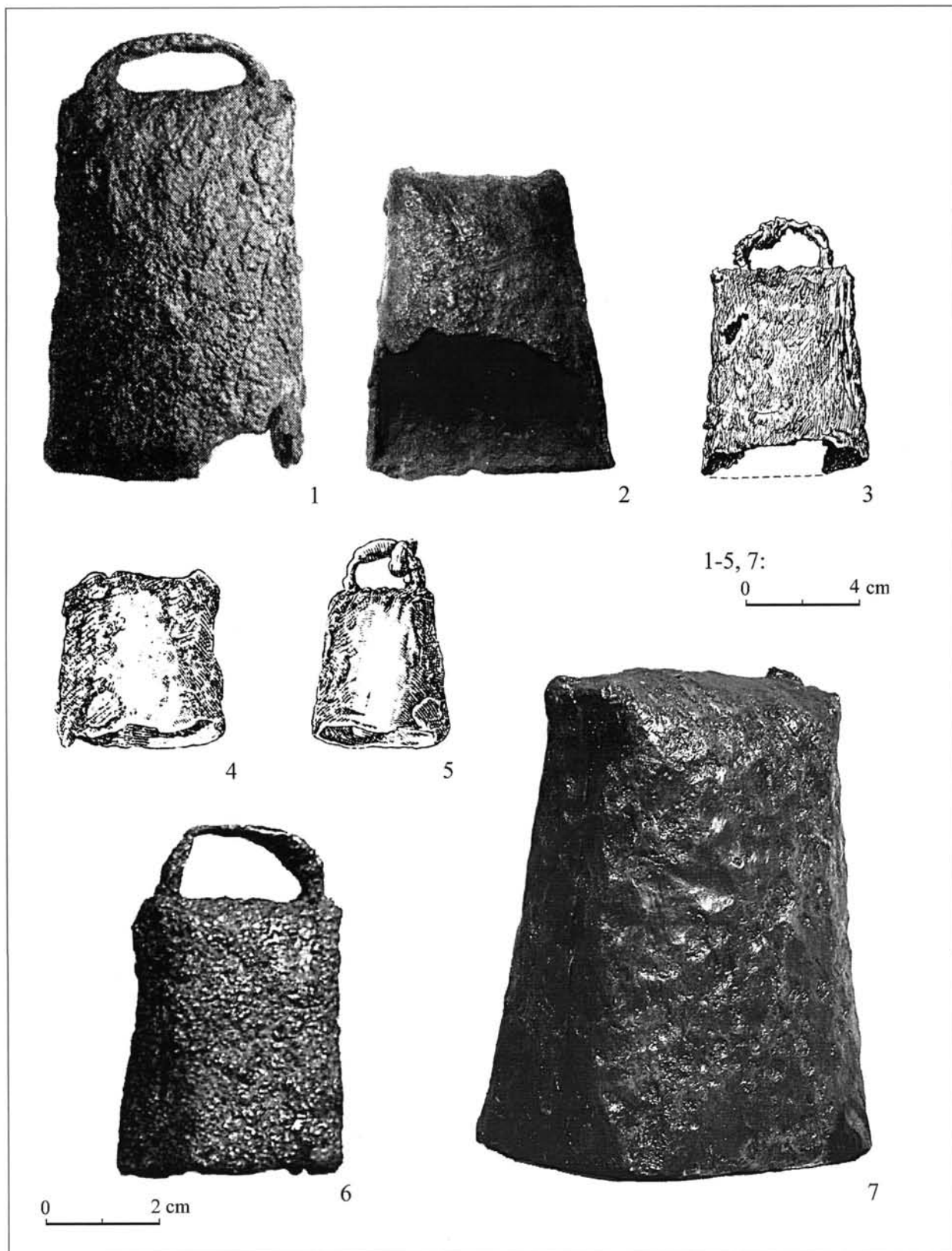
10. kép: Csatok – Buckles; 1: Mártély; 2: Frunzovka (KRAVCSENKO 1967, Ris. 2 után); 3: Singidunum (SCHULZE-DÖRRLAMM 2002, Abb. 4); 4: Hódmezővásárhely-Dilinka, Franciszti téglagyár (CSALLÁNY 1961, Taf. 180, 14 után) Csonteszözök – Bone tools; 5–6: Kisziljov (TIMOSCSUK–VINOKUR 1964, Ris. 4, 3 után); 7: Kölked-Feketekapu B 88. sír (KISS 2001, Taf. 31); 8: Bruszjanyi II, 16/1. sír; 9: Novinkovi kurgán (BAGAUDINOV–BOGACSEV–ZUBOV 1998, Ris. 35)

11. kép: Vadkanagyar csüngők és sisakdíszek – Wild boar tusk pendants and helmet decorations; 1: Dangstetten; 2: Schongau; 3: Monceau-le-Neuf 2. sír (FINGERLIN 1981, Abb. 4, 1; Abb. 5; Abb. 9, 2); 4: Brumath (WERNER 1949, Abb. 5); 5–6: Richborough (CHADWICK HAWKES 1964, Abb. 10, 2, 1); 7: Mártély, rekonstrukció; 8: Schwannenstadt (TOVORNIK 2002, Taf. 40); 9: Peigen 69. és 86. sír (FREEDEN 1993, Abb. 7)

12. kép: Vadkanagyar mellékletes sírok – Graves with wild boar tusk grave goods; 1: Monceau-le-Neuf 2. sír (WERNER 1949, Abb. 1); 2: Schwannenstadt (TOVORNIK 2002, Taf. 40)

13. kép: Vas kolompok és csengők – Iron cow bells and bells; 1: Gorsium/Tác (FITZ 1960, 9. ábra); 2: Ulcisia Castra/Szentendre (NAGY 1943, 39. kép); 3: Terehegy 4. sír (KISS 1977, Pl. 59, 3); 4-5: Gátér 13. sír (KADA 1905, 370); 6: Mártély; 7: Budapest-Zugló, Vezér út (NAGY 2003, 5. kép)

